

Důstojná práce vytváří lepší svět

Ekumenická
akademie

Tento materiál byl vytvořen v rámci projektu: Zpracování fairtradové kávy v sociálním podniku financovaném OPLZZ, TriNet Global s podporou Evropské unie a z prostředků Ministerstva zahraničních věcí ČR v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR. Obsah dokumentu je zcela na odpovědnosti Ekumenické akademie a nemůže tak být považován za stanovisko donorů.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

2015 Evropský rok pro rozvoj

náš svět
naše důstojnost
naše budoucnost

ČESKÁ REPUBLIKA
POMÁHÁ

**Důstojná
práce vytváří
lepší svět**

Obsah

Důstojná práce vytváří lepší svět	5
<i>Markéta Vinkelhoferová</i>	
Co skrývá chuť 100% férové kávy z české družstevní pražírny?	7
<i>Kateřina Tschornová, Markéta Vinkelhoferová</i>	
Káva, láska, naděje	8
<i>Kateřina Tschornová</i>	
Sociální podnikání v ČR – kam směřujeme a chceme se tam dostat?	10
<i>Petra Francová</i>	
Projekt družstevního inkubátoru	14
<i>Jiří Guth</i>	
Fair trade a podpora zemědělských družstev v zemích globálního Jihu	19
<i>Veronika Bačová</i>	
Ekonomické alternativy: prioritou je člověk a příroda	23
<i>Naďa Johanisová</i>	
Nauč se problémy řešit, ne před nimi utíkat	30
<i>Kateřina Tichá</i>	
Sociální podnikání potřebuje vnitřně silné a odhodlané osobnosti	33
<i>Markéta Vinkelhoferová</i>	
Družstva jako vzpomínka či naděje?	36
<i>Naďa Johanisová</i>	
Solidarita a zisk	42
<i>Naďa Johanisová, Markéta Vinkelhoferová</i>	
Doslov k překladu knihy Ladislava Feierabenda „Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952“	45
<i>Naďa Johanisová</i>	

Důstojná práce vytváří lepší svět

Markéta Vinkelhoferová

Již není pochyb o tom, že současné nastavení ekonomického systému znevýhodňuje stále více lidí jak u nás, tak v zemích globálního Jihu. Společnost orientovaná na zisk a růst za každou cenu může přestat držet při sobě, zvláště v době, kdy se upřednostňuje soupeření nad spoluprací a upozadují potřeby jednotlivců anebo komunit.

Abychom opět přispěli k zvrácení tohoto trendu u příležitosti téměř dvouletého trvání provozu fairtradové pražírny kávy, družstvo Fair & Bio a Ekumenická akademie uspořádali **3. 6. 2015** ve Strahovském klášteře **konferenci „Důstojná práce vytváří lepší svět“**, z níž vzešel tento sborník. Byla zaměřena na důležité pilíře společensky prospěšné ekonomiky: **sociální podnikání, fair trade a družstevnictví**. Ta těchto principech staví i pražírna Fair & Bio, která navazuje na zkušenosti svého zakládajícího člena Ekumenické akademie. Ze široké škály možností sociální ekonomiky si vybrala integrační sociální podnikání – zaměstnává zdravotně postižené, zpracovává spravedlivě obchodovanou kávu a snaží se naplňovat všechny družstevní principy včetně podpory místní komunity a vzdělávací činnosti.

Sociální ekonomika i fair trade bývají v Česku mylně vnímány jako „pomáhání“. Jak vyplývá z příspěvku Nadi Johanisové o ekonomických alternativách, kdy je prioritou člověk anebo příroda či Veroniky Bačové o systému fair trade, **společensky prospěšná ekonomická činnost rozhodně není žádná charitativní aktivita**. Naopak **vychází z potřeb členů** (komunity, družstva apod.), často drobných pěstitelů, výrobců, poskytovatelů služeb i jinak iniciativních jedinců, kterým není jedno, kam směřuje naše společnost. Je navíc založena na mnohem pestřejším spektru principů než pouhé vydělávání peněz: **důstojné živobytí pro sebe a ostatní, přístup k čerstvému a zdravému jídlu anebo vytvoření potřebné neexistující služby s veřejně prospěšným cílem**.

V posledních letech tyto typy aktivit našťastí začínají být podporovány shora např. ve formě evropských peněz prostřednictvím předchozího Operačního programu lidské zdroje a zaměstnanost Ministerstva práce a sociálních věcí, ze kterého byl financován i rozjezd pražírny Fair & Bio, nyní v novém kabátě jako Operační program zaměstnanost. Dále se lidé sdružují do spolků, nových družstev, ale i neformálně a snaží se o společensky prospěšné ekonomické aktivity – ať už pro své

členy či pro ostatní znevýhodněné (od nezaměstnaných po zdravotně postižené, kteří jsou v rámci transformace sociálních služeb vyváděni z ústavní péče). **Naštěstí nevymizeli jedinci, kteří se nehodlají smířit s diktátem trhu a sobeckostí společnosti, která postrádající prvky solidarity.**

Příspěvek Petry Francové zase hodnotí, jak si v Česku vedeme v oblasti sociálního podnikání. Podle všeho jsme už urazili kus cesty, zaměřili jsme se však spíše na sociální inkluzi znevýhodněných lidí (i podle toho, jak byly nastaveny výše zmíněné dotace) a je žádoucí, aby byly společensky prospěšné ekonomické aktivity vnímány šířeji: ohled brát i na životní prostředí a neztrácet ze zřetele lokální potřeby. Ze své praxe Petra Francová také vnímá **deficity co se týká demokratičnosti řízení sociálních podniků u nás**. Do jisté míry je to i tím, že mnoho akterů raději zakládá u nás populárnější firmy (s.r.o.) či obecně prospěšné společnosti (o.p.s.), které jsou většinou hierarchicky nastavené a ze své podstaty postrádají členskou základnu. Nerozhoduje se na principu jeden člen = jeden hlas a mnohem více se blíží akciovým společnostem či struktuře korporací. To může poté být na škodu v době, kdy se přemýšlí, kam investovat zisk, zda růst, za jakou cenu, v čí prospěch a na čí úkor.

Další věcí, která se často řeší je, kde vzít investici na rozjezd, rozvoj či inovace. Zde bych ráda připomněla velmi **chybějící etické finanční instituce** v ČR. Navzdory dlouholetým snahám se zatím nepodařilo úspěšně navázat na tradici družstevních záložen a kempeliček, které fungovaly zejména na venkově v době první republiky jako zdroj peněz pro ty, které banky ignorovaly. Vedle autentických zemědělských a spotřebních družstev to byly příklady svépomoci, které řešily špatné životní podmínky lidí v dobách před sociálním státem. Osvědčily se i v době hospodářské krize.

K důstojným životním podmínkám patří i spravedlivá odměna za práci, a to jak v zemích globálního Jihu, kde se stále bojuje s extrémní chudobou, ale i v tzv. rozvinutém světě. Podle nedávno zveřejněných informací OECD je patrné, že mzdy v Česku jsou nastaveny nízko. Dostáváme několikanásobně méně než v západoevropských zemích, přičemž se nebere ohled na životní náklady. Přínosné jsou tedy debaty o **důstojné mzdě**, jak v rámci fair trade v tzv. rozvojových zemích, ale i v post-socialistických zemích, kde jsou často ignorována sociální práva.

Myslím si, že konference „**Důstojná práce vytváří lepší svět**“ splnila svůj cíl nejen představit a prodebatovat stav sociální ekonomiky u nás, ale i dát nově dohromady iniciativní jedince z různých oblastí (od sociálních podnikatelů přes akademiky a neziskové organizace až po zástupce státních institucí a samospráv), kterým současná situace není jedno a mají zájem pro rozvoj společensky prospěšných ekonomických aktivit něco dělat. Věřím, že se nimi budeme nadále potkávat i dalších podobných akcích, kde v rámci debat a sdílení budou vznikat nové nápady i iniciativy. Nejbližší akcí je **první české Fórum potravinové suverenity v září 2015**.

V neposlední řadě bych ráda upozornila na příspěvek členky divadla Fórum, které svým způsobem vybočuje od ostatních. Představuje formu interaktivního divadla, kterou si mohli účastníci konference vyzkoušet na vlastní kůži a byl na ni velmi pozitivní ohlas. Vychází z principu tzv. **Divadla Utlačovaných**, kdy jeho brazilský zakladatel dokázal aktivizovat diváky k činu – **postavit se i proti skutečnému útlaku, řešit politické otázky, ale i otázky socio-ekonomických nerovností, rasismu anebo domácího násilí.**

Ve sborníku se také objevují starší texty o pražárně Fair & Bio, družstevnictví a společensky prospěšné ekonomice (publikované a nebo ještě nepublikované) se kterými bychom vás rádi seznámili, aby téma bylo ucelenější. Doufám, že budou inspirací pro všechny ty, kteří společensky prospěšné aktivity považují za cestu k lepší budoucnosti světa.

Co skrývá chuť 100% férové kávy z české družstevní pražírny?

Kateřina Tschornová, Markéta Vinkelhoferová

Kávy je kolem nás nepřeberné množství. Na výběr máme od té běžné na „turka“ po vybrané druhy na espresso. Pražírna Fair & Bio vsadila nejen kvalitu, ale i na náležitě podmínky za kterých se káva pěstuje, obchoduje a zpracovává.

V Polabí nám sice káva nevyroste, ale můžeme tam už více jak rok narazit na omamnou vůni té čerstvě upražené. Družstvo Fair & Bio si dalo za cíl přidat se k slibně se rozvíjející společensky prospěšné ekonomice v Česku a podporovat důstojnější život znevýhodněných. V pražírně v Kostelci nad Labem ke zpracování kávy svojí práci přispívají osoby s mentálním a fyzickým postižením.

Podnikání založené na přínosu pro místní komunitu přitom není u nás nic nového. Navazuje na více než stopadesátiletou tradici svépomocných spolků a družstevních organizací. Staví na osvědčených principech spolupráce již od poloviny 19. století. Současný svět je však mnohem propojenější a proto se Fair & Bio se rozhodlo pro kávu s certifikací Fairtrade – spravedlivého obchodu. Drobní pěstitelé (často sdružení právě v družstvech) dostanou za svou práci nejen důstojně zapláceno, mají navíc i prostředky na rozvoj svých komunit v oblasti vzdělání, zdravotní péče či infrastruktury. Mohou investovat do zkvalitňování své produkce.

Chtělo by se říci, že káva hory přenáší. Aktivity Fair & Bio přispívají k propojení lidí z většinové společnosti a znevýhodněných napříč kontinenty. Anebo jinak: s úsměvem a se 100% férovou kávou jde všechno lépe.

Pražírna Fair & Bio je prvním sociálním podnikem v Česku, který realizoval myšlenku propojení spravedlivého obchodu a zaměstnávání handikepovaných. Nabízí čtyři druhy arabiky ze zemí Střední Ameriky a Afriky. Můžete je okusit například v pražské sociální kavárně Mezi řádky anebo tréninkové restauraci Mlsná kavka. Balené jsou k mání v obchodě Fair & Bio. Místa, kde jsou k dispozici, přibývají po celém Česku každý měsíc. S přicházejícím jarem Fair & Bio stánek lze navíc potkat na nejedné venkovní akci. Více na: www.fair-bio.cz.

Vyšlo v Literárních novinách 4/2015

Káva, láska, naděje

Kateřina Tschornová

„Zahrada krásná, ale kde je ta pražírna?“ pomyslela jsem si, když jsem prvně zavítala do Zeyvalovy ulice v Kostelci nad Labem. Vůně kávy mě ale spolehlivě zavedla do toho správného stavení jako světýlko k perníkové chaloupce. V nízké stavbě, která se zvenku podobá spíše dílně nebo garáži, mě mile přivítala asistentka vedoucího pražírny, paní Renata. Zrnka čerstvě upražené kávy už mezitím zkušeně váží, melou a balí v kávové dílničce zaměstnanci se zdravotním postižením, kteří jsou klienty poskytovatele sociálních služeb Vyššího Hrádku z Brandýsa nad Labem. K práci jim hraje hudba, a když je potřeba se protáhnout, nelení a dají se do tance. Na otázky, co je na práci nejvíc těší, mají pohotovou odpověď, těší je úplně všechno. A co je nebaví? Stejně jako mnoho z nás – ranní vstávání do práce :-).

Svůdné aroma

Fair & Bio pražírna je první sociální podnik v České republice, který spojuje sociální podnikání a fair trade. „Jsem nadšená, někdy až dojatá,“ říká mi Renata Trykarová, asistentka vedoucího pražírny. „Krom krásné práce, prospěšné pro mnoho lidí, v prostředí, kde se nádherně a svůdně line aroma kávy, jsem našla mnohem víc. Jelikož mám pohybový hendikep, jsem závislá na pomoci druhých. Doposud jsem pracovala pouze v kolektivech zdravých lidí, kteří, byť mnohdy působili jako vnímaví a ohleduplní kolegové, ve skutečnosti takoví nebyli, což jsem si uvědomila až tady, v pražírně kávy. Obavy, které jsem měla ze spolupráce s mentálně postiženými lidmi, se hned po prvním dnu seznámení rozplynuly. Reakce těchto lidí na můj fyzický stav mě doslova dojaly. Okamžitá nabídka s čímkoliv mi pomoci mi orosila oči slzami a já cítila, jak jsou bohatí, byť spousta lidí ve světě zdravých o tom pochybuje.“

Pro férový obchod

Pražírna funguje rok a už teď se zdá, že je na světě sociální podnik, který bude spojovat lidi dobrou kávou i po vypršení dvouletého grantu, díky kterému vznikla. Je tu totiž cítit láska i naděje. Tedy láska ke kávě a naděje v lepší svět; projekt Fair & Bio

pražírny totiž vznikl také díky iniciativám neziskové organizace Ekumenická akademie Praha, která se dlouhodobě zabývá rozvojovými tématy, otázkami chudoby v zemích globálního Jihu, přispívá k zabezpečení práv drobných a znevýhodněných zemědělců a řemeslníků v rozvojových zemích a k zajištění lepších obchodních podmínek. Podporuje tak fair trade, tedy spravedlivý obchod, a to nejen prakticky, ale i přednáškami a osvětovými kampaněmi.

Každý podle chuti

„Práce v tomto kolektivu, který tvoří skupina čtyř mladých mentálně postižených lidí a skvělého vedoucího s lidským, ohleduplným přístupem, mě naplňuje radostí a hlubokým poznáním, kolik lásky a optimismu nezištně rozdávají lidé, kteří sami potřebují a hledají tu studánku s pitnou vodou,“ dodává k tomu Renata.

A jakáže káva se tady praží? 100% férová bio káva různých chutí z různých koutů světa. Káva s nádechem hořké čokolády a jasmínu v kávě z Ugandy, káva Nicaragua Jinotega s výraznější limetkovou kyselostí a tóny mandlí a rozinek, káva Guatemala Duro s třešňovým aroma a spousta dalších. Každý si může najít tu svou. Koukněte na www.fair-bio.cz, káva je k dostání také ve Fair & Bio obchůdku v Praze na Sokolovské ulici a ve vybraných kavárnách.

Vyšlo v Pravém domácím časopise 12/2014

Sociální podnikání v ČR – kam směřujeme a chceme se tam dostat?

Petra Francová

Co je sociální podnikání? Kde jsou hranice? Kdo je ten, kdo je stanoví, a jakým způsobem to udělá? To jsou otázky, kterými se zabývám už 10 let. Za tu dobu jsme udělali hodně práce a posunuli jsme se hodně dopředu, pořád ale ještě nemáme hotovo. Ráda bych svůj příspěvek pojala jako zhodnocení toho, kam jsme se za tu dobu dostali, a zamýšlení nad dalším směřováním sociálního podnikání.

Na úvod mám jednu terminologickou poznámku. Sociální podnikání je podle mne to samé jako společensky prospěšné podnikání. Tento druhý název považuji za výstižnější, protože slovo „sociální“ evokuje v češtině sociální služby. V začátcích jsme při vytváření českého pojmosloví bohužel neměli dost sil nebo odvahy upravit anglický název tak, aby více odpovídal našemu národnímu kontextu a obávám se, že na tuto změnu již pozdě.

Sociální podnikání je podnikání, které naplňuje společensky prospěšné cíle. Je to široký prostor aktivit, který je obtížné ohraničit a dát mu přesné mantinely. Hybatelem jsou iniciativní jednotlivci, kteří chtějí něčemu pomoci, mají silnou motivaci a odvalu, a zároveň jsou schopní pohybovat se v ekonomickém prostoru a produkovat výrobky a služby. V našem středoevropském prostoru se sváří dva přístupy – americký s důrazem na jednotlivce a evropský s důrazem na organizaci, tj. na podnik. Americký přístup, k němuž mají blízko také Britové, vidí jako hlavního nositele změn v sociálním podnikání iniciativní jedince, kteří mají dobrý nápad a jsou schopni ho s podporou uskutečnit (např. přístup Ashoky). Evropský přístup, který prosazuje Evropská unie, vidí jako hlavního nositele sociálního podnikání organizaci, tj. sociální podnik, a iniciativní jedinec je jeho součástí. V České republice vítězí přístup evropský, k němuž máme blíž i díky naší rakouskouherské tradici.

Z veřejných peněz bývají většinou podporovány tzv. integrační sociální podniky zaměstnávající znevýhodněné lidi, kteří mají potíže získat zaměstnání na běžném pracovním trhu a udržet se na něm. Je to pochopitelné, protože všechny státy mají zájem na snižování dlouhodobé nezaměstnanosti a Česká republika jde také touto cestou.

Jaké je české pojetí sociálního podnikání? Dobrali jsme se ho po dlouhých diskuzích, které jsme vedli v letech 2006 – 2010 nejprve v Národní tematické síti pro

sociální ekonomiku a posléze v Tematické síti pro sociální ekonomiku TESSEA. Mezi jeho klady patří široké pojetí sociálního podnikání, které netrvá na zaměstnávání znevýhodněných osob a dbá na jeho místní a environmentální rozměr. Mezi jeho slabšími místy je pojetí participace a demokratického řízení. Za nejmenší společný jmenovatel participace jsme zvolili informovanost zaměstnanců a možnost vyjádřit se ke strategickým rozhodnutím podniku, přičemž demokratické řízení se nám úplně vytratilo. Od ostatních 27 členských států EU se také odlišujeme tím, že zdůrazňujeme stejnou důležitost společensky prospěšného a ekonomického cíle – v ostatních státech je společensky prospěšný cíl nadřazen cíli ekonomickému. Ze zkušeností přitom vím, že zakladatelé sociálních podniků jsou vedeni silnou potřebou pomáhat a jejich motivace vychází z hodnotové orientace. To, že ve veřejné debatě zdůrazňujeme stejnou důležitost ekonomického i společensky prospěšného cíle, je podle mého názoru reakcí na komunistický režim, který potlačoval podnikání. Ve srovnání s ostatními státy, a to zejména s těmi západoevropskými, více zdůrazňujeme podnikatelský rozměr a zisk – přímo v definici uvádíme to, že sociální podnik má dosahovat zisk, přičemž by stačilo, kdyby měl pouze vyrovnané hospodaření. Lišíme se také v přístupu k tomu, jak naložit s majetkem sociálního podniku při jeho zániku – ve většině států EU je tento majetek automaticky převeden na jiný sociální podnik nebo nestátní neziskovou organizaci, tj. nezůstane v soukromých rukou, kdežto v ČR toto platí pouze pro nestátní neziskové organizace a sociální družstva. Hodně se v ČR diskutuje o tom, co to je nezávislost sociálních podniků. V evropském pojetí bývá vymezována zejména jako nezávislost na veřejné správě. V západní Evropě se jedná o zásadní a nezpochybnitelnou podmínku, kdežto u nás bývá některými kruhy zpochybňována.

Sociální podnikání je u nás stále ještě v začátcích a není legislativně ukotveno. O to důležitější je to, jak je nastaven způsob finanční podpory při zakládání sociálních podniků. Výzvy ze strukturálních fondů byly nastaveny vcelku dobře. Díky tomu, že z nich bylo možné podporovat pouze podniky, které zaměstnávají znevýhodněné osoby, došlo ke ztotožnění sociálních podniků v očích veřejnosti s integračními podniky. Většinou jsou vnímány jako podniky, které zaměstnávají osoby se zdravotním postižením – to platí pro dvě třetiny z nich a třetina jich zaměstnává osoby se sociálním znevýhodněním.

Připravuje se zákon o sociálním podnikání. Má to být tzv. střešní zákon, který vymezí, co jsou sociální podniky, zavede jejich registr a určí orgán, který se bude zabývat rozvojem sociálního podnikání. Počítá se s tím, že sociální podniky budou mít nějaké výhody, ty však budou určovány jinými zákony (např. zákonem o veřejných zakázkách nebo zákonem o zaměstnanosti). Sociální podniky jsou v návrhu zákona pojaty široce a nemají za povinnost zaměstnávat znevýhodněné osoby – integrační podnik je tedy pouze zvláštní formou sociálního podniku. V definici sociálního podniku je přímo uvedeno, že vzniká a rozvíjí se na konceptu trojího

prospěchu - ekonomického, sociálního a environmentálního, přičemž všechny tři principy respektují lokální potřeby. Při přípravě zákona se počítá s dvěma typy sociálních podniků – typ A podniká v rámci své hlavní činnosti a typ B v rámci vedlejší činnosti, což se týká nestátních neziskových organizací. Z těchto hlavních obrysů je vidět, že se počítá s poměrně širokým pojetím sociálního podnikání, což je pozitivní zpráva. Je pravděpodobné, že finanční podpora se bude týkat hlavně integračních sociálních podniků. Zákon přispěje jak k rozvoji sociálního podnikání, tak i k jeho omezení, protože stanoví sociálním podnikům určité mantinely.

Podívejme se teď na to, které oblasti podnikání se u nás rozvíjejí pomalu nebo co u nás chybí v porovnání s některými jinými státy, kde je sociální podnikání rozvinuté. Je zde málo environmentálně zaměřených sociálních podniků včetně těch recyklačních a málo jich podniká v oblasti kultury. Stálo by za to podívat se blíže na důvody, proč je tomu tak. Jsou to ekonomické důvody a podniky se v těchto oblastech nejsou schopné uživit? Nebo zde taková ekonomická činnost existuje, ale nehlásí se k sociálnímu podnikání? Na západě se často mluví ve spojitosti se sociálním podnikáním o tzv. zelených pracovních místech. Proč tomu tak není u nás? Máme zájem o to, aby environmentální podnikání šlo svou vlastní cestou, nebo by bylo dobré propojit ho se sociálním podnikáním? Podle mého názoru by bylo dobré oba tyto proudy propojit, vždyť udržitelný rozvoj má v sobě také sociální pilíř.

Další otázkou do diskuze je tzv. sociální zemědělství. V poslední době u nás roste zájem o zaměstnávání lidí na venkově, kteří těžko hledají práci, v zemědělství. Je to svým způsobem návrat k tradicím, protože tam tito lidé dříve obvykle pracovali. Existují zde iniciativy zdola a dokonce k tomu vznikla na ministerstvu zemědělství pracovní skupina. Opět se zde nabízí otázka, zda by nebylo dobré sociální zemědělství propojit se sociálním podnikáním.

Mám ještě jednu otázku, která na tuto dnešní konferenci velmi patří. Proč se u nás hlásí tak málo družstev k sociálnímu podnikání? V západní Evropě je družstevnictví se sociálním podnikáním úzce spjata a v České republice je podle průzkumů TESSEA mezi sociálními podniky pouze 6% družstev. V novém občanském zákoníku se objevila právní forma sociálního družstva, které je převažující právní formou v mnoha evropských zemích. I když se jedná o právní novinku, nezdá se, že by vznikalo mnoho sociálních družstev – já sama vím zatím pouze o jednom. Proč při zakládání sociálních podniků vzniká tak málo družstev a proč zakladatele neláká sociální družstvo? Podle mého názoru se v tom zrcadlí naše neschopnost pochopit, co to je demokratické řízení, což souvisí s naší minulostí a diskreditací družstev v době totality. Odráží se to také v tom, že nám chybí demokratické řízení v principech sociálního podniku. Nevnímám to jako vědomé popírání demokratického řízení – prostě nevíme, co si s tím počít. Setkala jsem se s jednou švédskou podpůrnou organizací, která učí sociální podniky na seminářích, jak to můžou v praxi dělat. Myslím, že tento přenos zkušeností by pro nás mohl být užitečný.

Nestačí se tomu ale učit zvenčí, jedná se totiž o aktivní každodenní hledání a živý proces, který souvisí se změnou myšlení.

Myslím si, že bychom se dnes o těchto věcech měli bavit a jsme tu na správném místě a se správnými lidmi. Jakým směrem chceme, aby se sociální podnikání ubíralo? Sociální podnikání je spojováno se sociálními inovacemi a mělo by pro ně vytvářet prostor. Děje se to i u nás? Co můžeme udělat pro to, abychom podporovali tvůrčí iniciativu lidí, kteří chtějí sociálně podnikat? Určitě bude důležité, jak budou nastavené evropské výzvy na sociální podnikání a zákon, ale ještě důležitější je reálné každodenní snažení lidí, kteří se chtějí dělat věci jinak a lépe, ať už má jejich aktivita nálepku sociálního podnikání nebo ne. Pojďme se bavit o tom, co chceme a co pro to můžeme udělat.

Projekt družstevního inkubátoru

Jiří Guth

Alternativa zdola

Alternativa zdola (AZ) je neformální iniciativa (a z praktických důvodů také stejnojmenné občanské sdružení, vlastně spolek), která vznikla v létě roku 2010 jako spontánní reakce na ustavení vlády ODS, TOP09 a věcí veřejných pod předsednictvím Petra Nečase. Asociální plány vzbudily široký, postupně se strukturující odpor. Alternativa zdola byla jedním z ohnisek. Z jejího manifestu vybíráme, co je základním cílem AZ: „Chceme se tedy soustředit zejména na vytvoření propojené sítě organizací různého typu. **Mohla by to být družstva**, občanská sdružení, ekologická, genderová či duchovní hnutí a další iniciativy i politické strany, případně jejich místní organizace. Jedno by však měli mít společné - hledání alternativ k současnému neudržitelnému systému, alternativ, založených také na občanských aktivitách zdola. Do této pestré sítě by měla být zahrnuta i spolupráce se zahraničím...“. V letech 2013-2015 se Alternativa zdola zúčastnila mezinárodního projektu o družstevnictví v zemích tzv. visegrádské čtyřky.

K inkluzivním místním ekonomikám prostřednictvím družstevního rozvoje

Projekt s uvedeným názvem, označovaný také jako INECON¹, podpořil Visegrádský fond. Nositelem byla slovenská Utópia a partnery kromě Alternativy zdola také maďarský Szatyor Egyesület a polský Instytut Spraw Publicznych. Cílem projektu, který probíhal v letech 2013-2015, bylo zmapovat postavení družstev v jednotlivých zemích a inspirovat se příklady dobré praxe jak v oblasti legislativní, tak v prezentaci ve sdělovacích prostředcích.

Partneři každý ve svém státě zpracoval historický přehled vývoje družstevnictví, popsal platnou právní úpravu a její nedávný vývoj a zpracovat také popis prezentace družstevnictví v hromadných sdělovacích prostředcích. Dále proběhl v každém

¹ Více na <https://utopia.sk/liferay/web/inecon>

zapojeném státě dotazníkový výzkum „v terénu“ u šesti družstev z různých oblastí a různých typů, zaměřený zejména na názory a zkušenosti různých zájmových skupin: řadových družstevníků, zaměstnanců družstev, vedení, zákazníky, samosprávu v místě působení družstev a také místní veřejnost – „sousedy“, komunitu.

Na mezinárodní konferenci v Bratislavě předváděli partneři své výsledky a vyměňovali si zkušenosti nejen mezi sebou navzájem, ale i s dalšími účastníky z Latinské Ameriky, ze Středomoří, z Balkánu a ze Spojených států amerických.

AZ vydala v rámci projektu osvětovou brožuru o principech, historii i současném stavu družstevnictví v českých zemích i ve světě. K dispozici je zdarma jednak na webových stránkách (<https://www.scribd.com/doc/259334568/Bro%C5%BEura-Dru%C5%BEstevnictvi>), jednak tištěná v sídle Alternativy zdola, Staropramenná 27, Praha 5 (nutno objednat předem na mejl info@alternativazdola.cz). Kdo upřednostňuje sdělení prostřednictvím videa, tomu můžeme doporučit záznam z tiskové konference k závěru české části projektu na adrese <https://www.youtube.com/watch?v=OqIxfu3V1O4>. V rámci visegrádského projektu vznikl i koncept družstevního inkubátoru, a to i pod dojmem zkušeností s podobnými zařízeními v jiných státech

Co bude a co nebude družstevní inkubátor

Rozhodně to nebude obdoba podnikatelského inkubátoru, tedy nemovitosti nabízející podnikatelským subjektům za výhodných podmínek pronájem kanceláří, dílen, a vybavení nebo potřebných služeb. Základem družstevního inkubátoru AZ budou webové stránky s co možná přehledně uspořádanými informacemi (pokud možno všemi a v aktuální podobě), potřebnými pro založení a rozjezd družstva, a to nejen výrobního. Podle zájmu budeme alespoň „pomaloobrátkovou“ část obsahu webu vydávat tiskem v podobě šanonu s výměnnými listy.

Základní nabídku bude tvořit porada a pomoc – možná i opakovaná a v případě zájmu až soustavná. Proto inkubátor charakterizujeme jako „poradnu a pomocnu“. Možnost soustavné spolupráce by pak asi nejlépe charakterizoval pojem průvodce. Zájemce hodláme i povzbuzovat, ale zcela realisticky (tým poradců disponuje bohatými, zdaleka ne jen kladnými a zkušenostmi), nikoliv nějakým bezbřehým optimismem.

Druhým pilířem inkubátoru budou vedle webu již zmínění poradci, dostupní elektronickou poštou, telefonem i osobně. Zkušenosti z poradenství v jiných oblastech, zejména v ochraně životního prostředí, totiž říká, že ne všem vyhovuje jen elektronická podoba písemných informací (proto i tištěný šanon vedle webu) a ne všem vyhovuje webová „samoobsluha“, ale mnozí ocení osobní kontakt s poradcem, a to i když se vpsledku dozvědí to samé, co je na webových stránkách.

Chceme do projektu zahrnout několik rozmanitých partnerských institucí a z jejich kombinace pořídit jakýsi amalgám: nadšení, zkušenosti (se vznikem i provozem, se síťováním, podnikáním...) a znalostí. Využít to nejlepší (z hlediska inkubátoru od jednotlivých partnerů.

Důležití partneři (instituce)

- Hospodářská komora ČR (HK ČR) – nejen podnikatelské renomé a plných 72 (!) kontaktních míst po celé ČR.
- Družstevní asociace ČR – „národní družstevní centrála“, jak se sama charakterizuje
- Svaz českých a moravských výrobních družstev (SČMVD) – akceschopnost a pokladnice zkušeností
- Katedra environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně (KES FSS MU) – jedno z vedoucích pracovišť v oboru alternativních a demokratických ekonomik
- TESSEA – dříve neformální síť, nově spolek na podporu sociálního podnikání
- Ekumenická akademie (EA) – jakýsi neformální uzel („hub“) ekonomických alternativ, bohaté projektové zkušenosti
- družstva zkoumaná a popisovaná v rámci z visegrádského projektu a další spřátelená a vstřícná
- budoucí klienti – systém by měl být schopný se postupně učit a podle požadavků prvních klientů se modifikovat v zájmu efektivity a uživatelského komfortu

Lidé kolem inkubátoru

Praktická poznámka: s většinou níže jmenovaných jsme ještě nejednali, takže o tom nevědí. Ale víme o jejich znalostech, zkušenostech a nadšení a bylo by krajně nerozumné je ani neoslovit.

1) **členové Alternativy zdola:** ekonomka a tahoun Švihlíková, ekolog a úředník Guth, ekonomka VŠ pedagog Hunčová, ekonom a úspěšný družstevník Kerouš, novinář Růžička, politik Exner, socioložka Vojtišková, družstevní nadšenec Stočes, obětavý důchodce Smrčka a další

2) **činnovníci spřátelených družstev:** Freidinger (kavárna ROH), Hlavsa (Konzum), Kutáček (Autonapůl), Plocek (Kulturní noviny), Zetěk (Chaloupky) a další

3) **pracovníci partnerských institucí:** Johanisová (KES FSS MU), Francová (TESSEA), Vinkelhoferová (Ekumenická akademie), Dvořák (SČMVD)

4) **„ikony“** – máme ambici získat podporu i od těchto výrazných, v mnohém odlišných, ale pro družstevnictví niterně nadšených osobností: Fischerová, Čuba.

Rámcové složky projektu

A) Vznik:

- Registrace domény a hosting na rok
- Struktura a základní obsah webu
- Vnitřní oponentura a doplnění od partnerů
- „Naprogramování“, převod do HTML, grafika
- Sestavení „konsorcia“
- Výběr a vyškolení poradců
- Vybavení kontaktních míst

B) Provoz

- Údržba konsorcia
- Aktualizace a vylepšování obsahu
- Údržba webu (vč. hostingu)
- Aktivní poradenství:
 - Odpovědi
 - Konzultace
 - „Provádění“
- Propagace
- Vyhodnocování

Kvantitativní parametry

Následující tabulka uvádí rozpětí, v němž se naše plány pohybují, a také naznačuje provázanost jednotlivých parametrů.

	Minimum – sama AZ	Skromné (zapojeny EA nebo TESSEA, HK ČR nebo SČMVD a družstva z průzkumu)	Maximum
Počet partnerů	1	6	30 – 35
Počet kontaktních míst (KM)	5	25	120
Kapacita (hodiny za měsíc)	50	200	2 000
Náklady na vznik (Kč) - web	20 000	60 000	100 000
Náklady na vznik (Kč) - na 1 KM	2 000	4 000	5 000
Režie (hodiny za měsíc)	5 – 10	10 – 25	40 – 60
Hrubý odhad elkových nákladů (vznik/provoz)	40/6-30	200/30-110	800/150-1100

Financování

- Jak naznačeno v tabulce, měl by to být projekt na 60 – 1 500 tisíc Kč, 3 roky. Cokoliv menšího by se nemělo nazývat inkubátorem, ale jen pokusem, náběhem, nebo tak nějak.
- Zatím nemáme podložený odhad poptávky.
- Provoz bude neziskový.
- Udržitelnost bude díky „odloženým platbám“ (do vzniku, zahájení podnikání, dosažení dohodnutého obratu nebo zisku) od začínajících družstev a dobrovolným (doporučeným) poplatkům od existujících. Použití různých nástrojů včetně protislužeb, dárcovských SMS a podobně. Možný rozvoj spolupráce při odbytu: elektronická družstevní tržnice s fyzickou vazbou na sídlo SČMVD (na Václavském náměstí v Praze), případně vybraná kontaktní místa.

Fair trade a podpora zemědělských družstev v zemích globálního Jihu

Veronika Bačová

Fair trade je systém, který usiluje o nastavení podmínek mezinárodního obchodu tak, aby ti, co jsou znevýhodněni, tj. pracovníci a zemědělci z globálního Jihu, byli schopni se uživit vlastní prací za důstojných podmínek. Svými principy má fair trade (spravedlivý obchod) velmi blízko k družstevnictví, tedy obchodnímu modelu založenému na etických hodnotách a principech, jehož cílem je zajistit potřeby a přání svých členů.

Jak fair trade, tak družstevnictví jsou obchodní modely, které kladou důraz na člověka a jeho důstojnost a ve kterých je zisk pouze prostředkem, který slouží lidem, nikoliv cílem sám o sobě.

Mezi jejich další společné charakteristiky patří to, že oba modely nabízejí **alternativní formu fungování**, zatímco jsou součástí klasických tržních mechanismů. Fair trade i družstevnictví ale hledají **rovnováhu mezi etickými potřebami a udržení se v konkurenčním tržním prostředí**, přičemž ale obchodní aktivita slouží společenským cílům.

Pro oba modely je ústřední, nikoliv však jediný, **princip spravedlivé odměny**, tedy takové ceny, která odpovídá minimálně vynaloženým nákladům na výrobu produktu nebo poskytnutí služby a která navíc umožní členům žít důstojný život a pracovat v důstojných podmínkách.

Naopak specifikem fair trade je to, že se **soustřeďuje výhradně na partnerství Sever-Jih. Vznik fair trade spadá přibližně do 40. - 50. let 20. století**, kdy USA a bývalé koloniální mocnosti (Nizozemí a Velká Británie) začaly pocítovat potřebu odpovědnějšího přístupu k zemím globálního Jihu. Potřeba získávat za své výrobky spravedlivou odměnu však vycházela i od samotných producentů. Obchoduje se nejdříve s řemeslnými výrobky, od 80. a 90. let se za férových podmínek začíná prodávat i káva, čaj, kakao, cukrová třtina a řada dalších produktů ze zemí globálního Jihu.

Fair trade je primárně zaměřen na vztah mezi **dobavatelí** na jedné straně, tj. odbytovými organizacemi producentů z Jihu, a **odběrateli** na straně druhé, tj. im-

portéry a zpracovateli. A právě charakter tohoto vztahu je ve fair trade zásadně odlišný od konvenčního obchodu. Odběratelé se dobrovolně zavazují, že budou svým dodavatelům z globálního Jihu vyplácet alespoň minimální cenu včetně tzv. sociální prémie (příplatek určený družstvu na investice do rozvoje komunit a produkce), předfinancovat jejich produkci a udržovat s nimi dlouhodobé a transparentní obchodní vztahy.

Fair trade se však nezaměřuje pouze na vztah dodavatel-odběratel, ale **podporuje i vnitřní fungování odbytových družstev**. Družstva zastupují své členy v obchodování a marketingu kvůli silnější vyjednávací pozici a vyšší přidané hodnotě produktů. Ve fair trade se však klade také důraz na to, aby družstva fungovala demokraticky. Členové si volí své zástupce, společně rozhodují o investicích do rozvoje komunity plynoucích ze sociální prémie. Družstva mají za úkol také své členy vzdělávat.

Družstva obecně jsou aktivní na různých úrovních na Jihu i na Severu, nicméně v zemích Jihu může být důležitým důvodem jejich zakládání reakce na charakter trhu v těchto zemích, kde stojí mnoho malých výrobců proti několika velkým mezinárodním odběratelům. Družstva pak fungují jako protipól a obrana proti zneužití moci těchto nadnárodních firem.

„Když jsme zakládali CANN, nevěděli jsme, jak se řídí družstvo. Pro nás bylo důležité pomoci svým rodičům, které ožebračovali pochybní zprostředkovatelé.“

„Původní vedení bylo centralizované, předseda byl velký šéf, který rozhodoval o všem. Když jsme chtěli získat certifikaci Fairtrade, museli jsme zlepšit způsoby řízení, mzdy zaměstnanců musely odpovídat zákonem daným mzdovým tabulkám. Ze schůzí se pořizovaly zápisy a rozhodování bylo demokratické.“

Fortin Bley, generální tajemník družstva pěstitelů kakaa CANN, Pobřeží slonoviny

Citát Fortina Bley je důkazem toho, že kombinace obou modelů (družstevnictví a fair trade) se vyplatí. Benefitem není pouze fairtradová cena, ale i posílení vnitřního fungování družstva. U fairtradových družstev se nezdá stávat, že neprodají všechnu svou produkci v rámci fair trade. Část produktů stále prodávají na konvenčním trhu za běžné ceny. Posilování demokratických principů v rámci družstva je však podmínkou pro všechna družstva bez ohledu na to, jaké objemy prodají jako fair trade. Možnost spolurozhodovat a podílet se na fungování družstva je tedy stabilním benefitem, který fair trade členům družstva a celým komunitám přináší.

Fairtradové družstvo, kromě toho, že je zodpovědné za prodej úrody svých členů, **je i nositelem certifikace**. Podmínkou pro zapojení do systému Fairtrade I je fungování v souladu se standardy organizace Fairtrade International. Družstvo je zodpovědné za dodržování těchto standardů, hradí náklady na pravidelné audity a administrativu s nimi spojenou.

Družstvo je také příjemcem sociální prémie. Její využití může být nejrůznější - od nejčastěji zmiňovaného příkladu budování škol a zdravotnických zařízení,

přes rozdělování částky mezi členy, aby mohli pokrýt náklady na základní potřeby, až po investice do zvyšování kvality produkce, získání certifikace ekologického zemědělství atd.

Bývá typické, že fair trade nemá pozitivní dopady pouze na členy družstev, ale i na širší komunitu, která má možnost výhod fair trade také využívat. Týká se to např. vybudované infrastruktury nebo již zmíněných zdravotnických zařízení. Pokud jsou v oblasti fairtradová i nefairtradová družstva, ceny za produkt mají tendenci se zvyšovat i u družstev, která nejsou do fair trade zapojena. Tento jev se nazývá **efektem přelévání** (spill-over effect) benefitů fair trade na mnohem větší počet lidí, než jsou jen fairtradoví producenti.

Na druhou stranu úspěch družstva a tím i dopady Fairtrade záleží na tom, jestli jsou uvnitř družstva dobře nastaveny vnitřní mechanismy, jestli spolu členové a vedení komunikují, a jestli družstvo skutečně funguje na základě demokratických principů. Rovnoměrné rozdělení benefitů, které ze systému Fairtrade plynou, mezi všechny zúčastněné členy družstva spočívá právě na těchto předpokladech. Ne vždy k tomu ale dochází a je jen velmi obtížné ovlivňovat vnitřní systémy každého družstva. Často se tedy hovoří i tzv. **černé skřínce**, do které je jen velmi těžko nahlédnout.

V roce 2012 existovalo 1139 družstev s certifikací Fairtrade v 70 zemích globálního Jihu. V porovnání s počtem družstev konvenčních je to sice stále jen zlomek, ale na jejich úspěch poukazuje rychlost, jakou se jejich počty zvyšují. Například v Pobřeží slonoviny bylo certifikováno první družstvo v roce 2004 a nyní jich je už kolem stovky.

Nejvíce fairtradových družstev se nachází v Latinské Americe, zatímco v Africe najdeme družstva s největším počtem členů (jde o tzv. družstevní unie, které sdružují menší družstva). Nejmenší družstvo má sedm a největší více než 80 tisíc členů. Z deseti největších organizací výrobců najdeme osm v Africe.

Ve svém příspěvku jsem se snažila popsat pozitivní dopady spojení družstevnictví a férového obchodu v zemích globálního Jihu, především na zlepšení obchodních vztahů mezi dodavateli a odběrateli. Nicméně, družstva v rozvojových zemích podporované systémem Fairtrade mají i výrazný dopad na místní komunity a slouží k mobilizaci obyvatel venkova jako tzv. „venkovské školy demokracie“. Na závěr však považuji za důležité zdůraznit, že ve fair trade nejde jen o propojení obchodní, ale tzv. spravedlivý obchod jde mnohem dál. Usiluje totiž o znovuvytvoření dříve běžného vztahu mezi zemědělci a výrobci na jedné straně a spotřebiteli na straně druhé. Za fairtradovými výrobky, si můžeme představit člověka žijícího v konkrétních podmínkách, které máme možnost ovlivňovat přesto, že žije na jiném kontinentě než my. Tento vztah je pak založený na solidaritě a na uvědomění si důsledků našeho spotřebního chování.

Poznámka k termínům Fairtrade a fair trade

Fairtrade (psáno dohromady) je název mezinárodní certifikační známky, kterou vlastní Fairtrade International (FI) a která se vztahuje pouze na ty produkty, které je možné ocertifikovat v souladu se standardy FI.

Fair trade (psáno zvlášť) je širší označení celého hnutí, které se zasazuje za zlepšení pravidel v mezinárodním obchodě a za podporu pracovníků z rozvojových zemí.

Ekonomické alternativy: prioritou je člověk a příroda

Nada Johannisová

Co mají společného projekty fair trade, družstva a integrační sociální podnikání? Především je třeba připomenout, že všechny tyto netradiční přístupy k podnikání vznikly z konkrétních pohnutek, vycházejících z explicitní či implicitní kritiky našeho ekonomického systému. Tak hnutí fair trade usiluje o spravedlivou cenu a důstojnou mzdu pro drobné pěstitele a producenty v zemích globálního Jihu. Ostře vnímá situaci ve světě, kde ekonomická pohádka o neviditelné ruce trhu a mnoha nezávislých hráčích na rovném hracím poli skrývá mocenské nerovnováhy, které se prohlubují s tím, jak se finanční kapitál koncentruje ve stále méně rukou. Podobně u zrodu družstevního hnutí v 19. století stáli dělníci, zemědělci a drobní řemeslníci, kterým vadilo, že těm, kdo mají peníze nad určitou hranici, stačí už jen investovat či spekulovat a žít z dividend a zisků, zatímco oni mohli pracovat celý den a přesto si nevydělati na holé živobytí. Družstva měla přinést nejen důstojnou práci a zisky pro ty, kdo pracují, ale i rovnost a ekonomickou demokracii. Znamý ekonom John Stuart Mill, který se zasadil o přijetí anglického družstevního zákona, psal o své vizi, kdy nedůstojnou hierarchickou strukturu firem s vlastníkem-šéfem a podřízenými zaměstnanci nahradí partnerství rovnoprávných spolupracovníků, kteří budou zároveň investory a tudíž vlastníky svého podniku. Ideál družstevního podnikání je přitom stále živý. Integrační sociální podnikání, usilující o zaměstnávání lidí nějak ekonomicky znevýhodněných, reaguje na situaci, kdy ekonomický systém vylučuje lidi, kteří nezapadají do předem daných škatulek. Prioritu zisku se tyto podniky snaží zaměnit za prioritu důstojné práce pro své zaměstnance.

Všechny tyto přístupy tedy spojuje - ne vždy jasně vyjádřený či reflektovaný - postoj k ekonomickému statu quo: Systém špatně funguje, je třeba jej opravit, měnit či přímo postupně nahrazovat něčím jiným.

V posledních desetiletích se začíná jasněji rýsovat další sféra, kde současný ekonomický systém selhává. Jedná se o sféru tzv. životního prostředí, resp. o systémovou tendenci našeho ekonomického systému bohatství života kolem nás, ekologickou rovnováhu planety a samotné zdroje, na nichž náš ekonomický systém závisí, systematicky a stále rychleji spotřebovávat a likvidovat. Ačkoliv media středního

proudu, většinou vlastněná bohatými jedinci či nadnárodními firmami a závislá na inzerci jiných nadnárodních firem, o těchto problémech většinou mlčí, řada lidí si uvědomuje, že sociální problémy současné ekonomiky (nezaměstnanost, sociální vyloučení, rostoucí nůžky mezi bohatými a chudými, mocnými a bezmocnými) jsou úzce provázané s problémy ekologickými a na vině je především ekonomický systém i teorie, z níž vychází, glorifikující ekonomický růst a tzv. volný obchod, resp. ekonomickou globalizaci. Také většina běžných firem (včetně zmíněných mainstreamových médií), které na tomto systému závisí a současně ho formují a posilují jeho dynamiku, jsou součástí problému.

Právě proto je důležité zabývat se podnikatelskými alternativami, ať už se jedná o projekty fair trade, o integrační sociální podniky, o autentická družstva či o řadu dalších a často nenápadných „ekonomických alternativ“, které vycházejí z jiného pohledu na svět a usilují o udržitelnější a sociálně spravedlivější formy podnikání a uspokojování lidských potřeb.

Tyto firmy, organizace a skupiny existují i u nás. Patří mezi ně vedle již zmíněných integračních sociálních podniků a projektů fair trade autentická družstva, jako je třeba mediální družstvo Kulturní noviny, družstvo Konzum ve východních Čechách či družstevní kavárna ROH v Praze, biobanky, komunitní zahrady a projekty komunitně podporovaného zemědělství, dobročinné občůdky, re-use centra, sociální zemědělské podniky (příkladem může být Svobodný statek na soutoku v Českých Kopistech u Terezína), komunitní školy, školky a divadla, pozemkové spolky, různé sociální kluby a galerie či třeba systémy lokálních měn, které pomocí internetu směňují různé statky a služby a vyvazují se tak ze závislosti na peněžním systému. Snad bychom sem mohli zařadit i rozsáhlou a nedoceněnou sféru zahradičení a obecněji samozásobitelství, která umožňuje uspokojování základních potřeb (jídlo) mimo tržní sféru a mimo problematický svět globálního obchodu.

Obr. 1. Svobodný statek na soutoku nedaleko Terezína biodynamicky obhospodařuje 10 ha půdy a je úzce propojen s místním camphillským společenstvím, kde žije sedm lidí se speciálními potřebami. Foto N. Johanisová

O tyto ekonomické alternativy (někdy se hovoří o sociálních či eko-sociálních podnicích nebo šířeji o „heterodoxních ekonomických iniciativách“) středoproudá ekonomie velký zájem nejeví. Zato se o ně zajímají sociální geografové, ekologičtí a sociální ekonomové a také environmentalisté - akademici, zaměřeni na kořeny a řešení problémů životního prostředí. Na naší Katedře environmentálních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně se již druhým rokem snažíme zmapovat ekonomické alternativy v České republice a zobecnit některé jejich rysy.

Co tedy mají společného ekonomické alternativy, vymykající se běžné firemní struktuře a hledající jiné přístupy k uspokojování našich potřeb, přátelštější lidem i přírodě? V čem jsou jiné, než běžná firma?

Jedním jejich zajímavým rysem je demokratické a komunitní řízení. Mnoho ekonomických alternativ je řízeno na principu „jeden člen - jeden hlas“, tedy všichni členové týmu (či jejich zvolení zástupci) mají stejnou možnost rozhodovat o směřování organizace, o tom, na co se zaměří, či třeba jak naložit se ziskem. To je odlišné od běžné firmy, kde rozhoduje šéf či - v případě akciové společnosti - funguje princip „jeden dolar - jeden hlas“. Samozřejmě, že teoretická možnost demokratického řízení z různých důvodů nemusí být dodržena v praxi. Vždy záleží na konkrétních lidech a také na velikosti skupiny (čím je větší, tím je těžší demokratické principy v praxi zachovat). Nicméně členové se například mohou demokraticky rozhodnout, že organizace bude křížově dotovat provoz, který nevydělává, protože zajišťuje pracovní místa či důležité služby v malé obci. Nebo se mohou dohodnout, že omezí plánovaný růst firmy. Třeba i právě proto, aby zachovali lidské měřítko firmy a možnost členů aktivně se podílet na řízení organizace. Všimněme si, že peníze se tu nenápadně mění z cíle v prostředek. Tak tomu bude i u následujících rysů ekonomických alternativ.

Další charakteristikou, kterou můžeme často pozorovat u ekonomických alternativ nejen v České republice, je netržní produkce a směna. Můžeme zde hovořit o jakémsi vystoupení z tržní logiky a o přemýšlení v širších etických souvislostech. Takové vystoupení může být důsledné a systematické, jako v případě katalánských ekonomických alternativ, které usilují o vytvoření paralelního ekonomického systému, a snaží se svým příznivcům poskytovat nejen produkty přímo od místních zemědělců, ale i bydlení či lékařskou péči zčásti nebo úplně za komunitní měnu, kterou si sami vytvořili. Za vystoupení z tržní logiky můžeme označit také již zmíněnou vlastní produkci zeleniny v zahrádkářské kolonii. Patří sem i garantovaná minimální cena produktů fair trade pro výrobce či například družstevní princip, který praví, že hlavním cílem družstva není zisk, ale poskytování služby svým členům. Běžnou formou uplatnění tohoto principu je také zásada, kdy např. ekonomická alternativa účtuje vyšší poplatek za akci či cenu za pronájem prostor prostě podle toho, kolik si zájemci mohou dovolit. Příkladem netržního přístupu mohou být i volně dostupné softwarové produkty (open source), které uživatelé zároveň vylepšují či copyrighty typu creative commons, které ruší zakořeněnou středoproudou představu o tom, že inovace není možná bez privátního „intelektuálního vlastnictví“.

Zakořenění v místě a v čase je třetím rysem ekonomických alternativ. Organizační struktura družstev tomu nahrává i systémově, protože s družstevními členskými podíly nelze volně obchodovat jako v případě akcií. Mnoho družstev, ale i dalších typů ekonomických alternativ tak mají převážně členy z místa, kteří si nekoupili podíl v družstvu z důvodů spekulace, ale protože mají dlouhodobější vztah k aktivitám družstva i k místu, kterému slouží. Také řada projektů, nesoucí přídomek „komunitní“, vychází z podobného étosu a byla přímo založena, aby nějakým

způsobem podpořila vzájemné sociální vazby v místě. Studio Alta v pražských Holešovicích třeba nabízí společný prostor dramatickým umělcům a tanečnickům i místním občanům a jejich dětem, kteří zde docházejí do uměleckých kroužků. Přídomek „komunitní“ může znamenat i mazání rozdílů mezi klienty a zaměstnanci. V komunitních školách se tak na výuce svých i dalších dětí podílejí nejen učitelé, ale i rodiče, což vede k prolomení umělé bariéry rodina - škola a k novými dimenzím vztahu mezi rodiči a dětmi. V neposlední řadě souvisí zakofnění ekonomických alternativ v místě (a v čase) se zájmem o dané místo a snahou podpořit jej i ekonomicky. Tak např. mléčný bar Naproti v Ostravě coby integrační sociální podnik nejen že zaměstnává znevýhodněné pracovníky, ale také nakupuje potraviny od místních zemědělců a drobných producentů a naplňuje tak i jeden z prvků definice (nejen integračního) sociálního podniku, který hovoří o žádoucnosti podpory místní ekonomiky sociálním podnikem.

Poslední častý rys ekonomických alternativ, který zmíním, je tzv. trojí zisk, resp. důraz na jiné cíle, než jen zisk. Na rozdíl od tzv. společenské odpovědnosti korporací, kdy obchodní společnost sice deklaruje sociální, kulturní či environmentální priority, ale její základní struktura akciové společnosti ji nutí především maximalizovat zisky pro akcionáře, bývají u ekonomických alternativ jiné cíle, nežli zisk, vyjádřené přímo v jejich zakládacích dokumentech. Může se jednat o družstvo, které má jako hlavní cíl službu svým členům v daném regionu či (např. v případě sociálních družstev, jako je Diakonie Broumov) je jejich hlavním cílem podpora nějaké definované cílové skupiny resp. veřejného zájmu. Může jít o provoz, který má jako jeden z důležitých cílů podporu drobných dodavatelů v regionu, jako v případě Hostětínské moštárny, která vznikla proto, aby místní pěstitelé geneticky cenných odrůd ovoce je měli kam prodávat a nerušili své sady. Může jít i o projekt komunitně podporovaného zemědělství, které má za cíl podporu místního zemědělce a dlouhodobě udržitelné hospodaření s půdou. Takováto ekonomická alternativa může být úspěšná v naplnění svých netržních cílů, zmíněných výše, i svého tržního cíle - zisku. Ekonomická alternativa tedy může na konci roku vykázat zisk a zůstat ekonomickou alternativou. Důležité je, jak poté se ziskem naloží, což záleží na její organizační formě, případně (pokud organizační forma či zakládací listina nebrání rozdělení zisku) i na rozhodnutí členů.

Nabízí se otázka, jak mohou ekonomické alternativy ekonomicky přežívat v tvrdé ekonomické konkurenci a v ekonomickém systému, který je jim svými cíli a přístupy v mnoha směrech nepřátelský?

Jeden ze způsobů, jak ekonomické alternativy přežívají, je využívání netržních kapitálů. Pojem „kapitál“ jsme si vypůjčili ze středoproudých ekonomických učebnic, stejně tak bychom mohli hovořit o „výrobních prostředcích“. Aby nějaká - středoproudá či alternativní, komerční či nekomerční ekonomická instituce mohla fungovat, potřebuje nějaké „kapitály“ či „výrobní prostředky“: půdu či prostory,

pracovníky, pracovní nástroje a technologie, materiál, finanční kapitál, ale také třeba technické znalosti či právní poradenství. Řada ekonomických alternativ využívá při rozjezdu nebo i v dalším provozu kapitály netržní, čili takové, kde za ně neplatí plnou tržní cenu. Tak např. některým dobročinným obchodům, komunitním kavárnám či nekomerčním galeriím město či obec pronajme prostor za nižší cenu, než by tomu bylo u běžného komerčního objektu, či jim poskytne prostory zcela zdarma. Reflektuje tak jejich působení ve veřejném zájmu. Podobně Hostětínská moštárna postavila svou budovu díky několika grantům, nemusela si tedy brát půjčku, jejíž splácení by později neúměrně zatížilo její rozpočet. Řada integračních sociálních podniků v posledních letech čerpala evropské dotace na rozjezd svého podnikání. Jiným příkladem netržních kapitálů může být dobrovolnická práce či právní poradenství zdarma při zakládání družstva či sociálního podniku.

Zde se již dostáváme k další důležité podmínce přežívání ekonomických alternativ, a tou je existence tzv. podporujících organizací. Organizace, zaměřené na zakládání a podporu vznikajících ekonomických alternativ, jsou velmi důležité, protože jim mohou poskytnout právní a ekonomické poradenství, orientaci v grantových možnostech, vzory stanov, kontakty na podobné organizace, apod. U nás takto funguje např. organizace P3 - People Planet Profit, která se zaměřuje na sociální podniky a integrační sociální podniky. Pozemkovým spolkům zase pomáhá ústředí Českého svazu ochránců přírody. Výhledově lze očekávat, že roli podporujících organizací budou přebírat stále více také střeškové organizace resp. sítě a sdružení samotných ekonomických alternativ, jak je tomu v zahraničí a jak tomu bylo v minulosti i u nás, kdy např. družstevní svazy za první republiky poskytovaly svým členským družstvům právní poradenství, technické služby, vzory stanov a podobně. Jednou z prvních vlašťovek v tomto směru u nás je Asociace lesních mateřských škol, která svým pedagogům poskytuje konzultace, vzdělávací kurzy, supervize, a v neposlední řadě provozuje lobbying v zájmu svých členů.

Poslední strategie přežití, kterou zmíním, je vyhledávání tzv. komunitních trhů. Jedná se o pojem známého teoretika ekonomických alternativ, Richarda Douthwaita, který takto označoval skupinu lidí, která je ochotná dlouhodobě podporovat danou ekonomickou alternativu nikoliv z důvodu nízké ceny jejích služeb a produktů, ale proto, že je jim sympatický její étos (fair trade), že znají osobně majitele či prodavače (situace na malém městě), že chtějí kvalitní a čerstvou zeleninu či jim není jedno, jak se pečuje o půdu a zvířata (komunitou podporované zemědělství, biofarmy). Příkladem komunitního trhu může být i členská základna německých družstevních novin Die Tageszeitung, která čítá okolo 14 tisíc členů, kteří jsou zároveň odběrateli novin, nebo členové spotřebního družstva Konzum v Ústí n. Orlicí, kterých jsou rovněž tisíce a z nichž mnozí cíleně podporují své družstvo, protože vědí, že družstvo podporuje služby, zaměstnanost, drobné producenty a neziskové organizace v regionu.

Pokud se některé ekonomické alternativě podařilo alespoň částečně napojit na komunitní trh (a zde může jít nejen o odběratele, ale i o dodavatele), může využívat některé netržní kapitály, a navíc má přístup k některé podporující organizaci, má velkou šanci, že dlouhodobě přežije v bouřlivých vodách současné tržní ekonomiky. Dalšími faktory, které mohou zmínit jen okrajově, jsou samospráva a také státní správa, které svým přístupem, regulacemi, legislativou apod. mohou ekonomickým alternativám velmi výrazně pomoci nebo jim naopak uškodit. Opět zde pomůže sdružování a síťování a následná komunikace s medií a politiky, ale také osvěta mezi veřejností o tom, že ekonomické alternativy jsou důležitou cihlou ve stavbě ekologicky udržitelnější a sociálně spravedlivější budoucnosti.

Literatura k dalšímu studiu:

Bartošová, E., 2011: Podnikání v odstínech zelené? Porovnání environmentálního potenciálu konceptů společenské odpovědnosti korporací a sociálního podniku s důrazem na malé a střední podniky. Diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity. Dostupné v absolventském archivu MU: <http://is.muni.cz/vyhledavani/?search=eli%C5%A1ka+barto%C5%A1ov%C3%A1>

Douthwaite, R., 1996: Short Circuit. Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World. Lilliput Press, Dublin. Dostupné na: <http://www.feasta.org/2003/06/16/short-circuit/>

Feierabend, L., 2007: Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952. Stehlík, Volary.

Fraňková, E., 2015: Lokální ekonomiky v souvislostech aneb produkce a spotřeba zblízka. Muni Press, Brno. Dostupné na: http://humenv.fss.muni.cz/wp-content/uploads/Fra%C5%88kov%C3%A1_Lok%C3%A1ln%C3%AD-ekonomiky-v-souvislostech-aneb-Produkce-a-spot%C5%99eba-z-bl%C3%ADzka_II.pdf

Glopolis, 2012: Družstevnictví nepatří jen do historie. Glopolis, Praha. Dostupné na: <http://glopolis.org/cs/clanky/briefing-paper-druzstevnictvi-nepatri-jen-do-historie/>

Johanisová, N., 2008: Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem: výpravy za ekonomiku přátelskou přírodě a člověku. Stehlík, Volary

Johanisová, N., 2014: Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení. Stehlík, Volary

Johanisová, N., Vinkelhoferová, M., 2015: Solidarita a zisk. A2larm.cz, 17.2.2015. Dostupné na: <http://a2larm.cz/2015/02/solidarita-a-zisk/>

Vachůnová, Z., 2014: Nerůstové hnutí v Katalánsku. Diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Dostupné v absolventském archivu MU: http://is.muni.cz/th/385101/fss_m_a2?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DZuzana%20vach%C5%AFnov%C3%A1%20agenda:th%26start%3D1

Některé zajímavé webové stránky:

<http://p-p-p.cz/cz/>

<http://hostetin.veronica.cz/>

<http://www.thinktank.cz>

<http://www.kulturni-noviny.cz>

Nauč se problémy řešit, ne před nimi utíkat

Kateřina Tichá

Divadlo fórum je interaktivní divadelní forma. Na průběhu a výsledku společně stráveného času se podílejí stejnou měrou herci jako diváci. Divadlo fórum je jedinečnou možností pro diváka zkusit si řešení krizových situací „nanečisto“ a na základě prožitku posléze reagovat i v běžném životě. Divadlem fórum se rozkrývají a řeší nejrůznější problémy každého z nás.

Tato divadelní technika byla základním stavebním prvkem Divadla Utláčovaných (Theatre of the Oppressed), jež objevil, propracoval a po celém světě propagoval Augusto Boal (16. března 1931 – 2. května 2009), brazilský herec, režisér, dramatik, divadelní teoretik a politik. Jeho nová divadelní koncepce vycházela z vlastního pozorování a zkušenosti (sám Boal byl pro své politické názory vězněn a mučen a následně na pět let vyhoštěn do Argentiny) – v politicky neklidných dobách Brazílie 60. let zmítaly davem nespokojených občanů velké emoce. Boal dokázal se svou divadelní skupinou aktivizovat diváky k činu – díky prolomení hranice mezi jevištěm a hledištěm dostali do té doby pasivní diváci možnost postavit se proti skutečnému útlaku. Zpočátku byly tématem dílen pouze politické otázky, v revoluční náladě diváků tak působily jako skutečné rozbušky pudící jednotlivce ke změně, ke snaze vyjádřit svůj názor, prezentovat svůj úhel pohledu, nebát se vzepřít se zvůli utiskovatelů a přestat být utlačovaným. Postupně Boal předkládal otevřenější problémy týkající se celého spektra sociálního útlaku jakými jsou rasismus, domácí násilí, pracovní znevýhodňování apod.

Své bohaté zkušenosti zúročil Augusto Boal v několika publikacích, v nichž shrnul základní pravidla a možnosti fungování Divadla fórum. Jmenujme alespoň tři nejvýznamnější, kterými jsou Theatre of the Oppressed (Divadlo Utláčovaných), Games for Actors and Non-actors (Hry pro herce a ne-herce), The Rainbow of Desire: The Boal Method of Theatre and Therapy (Spektrum tužeb: Boalova metoda divadla a terapie²).

Divadlo fórum, tak jak ho dnes vnímáme, má několik variant, které se různě prolínají s ostatními divadelně výchovnými formami. Jeho variabilita a aplikovatelnost

² Spektrum tužeb přeložila autorka příspěvku, běžně používaný doslovný překlad „Duha touhy“ se jevil jako nic neříkající kalk.

na v zásadě jakékoli sociální téma je ideálním východiskem pro jeho využití ve všech sférách výchovně-vzdělávacího procesu. Jeho působnost je věkově neomezená, tuto formu mohou s herci sdílet aktivně děti předškolního věku, školní mládež, studenti, dospělí i senioři. Divadlo fórum lze hrát v jakémkoli prostoru, tedy ve společenské místnosti, divadelním sále, školní třídě, ale i v plenéru. Tato koncepce si nenárokuje klasické divadelní vybavení, obejde se bez reflektorů a zvukové aparatury. Ideálně se hraje 90 minut, přičemž tato délka jednoho programu vznikla na základě zkušeností s hraním ve školách, a to spojením dvou vyučovacích hodin. Zároveň se ukázalo, že se během této doby naplní nejen všechny části programu, ale i pozornost diváků.

- Celé setkání je rozvrženo do tří částí: 1. seznamovací část
2. samotné divadlo
3. diskuse a shrnutí.

Skupinu, již vytváří divadlo fórum, vede, řídí a celou dobu společně stráveného času moderuje **JOKER**. To je nestranný pozorovatel, jenž plní funkci zprostředkovatele mezi herci a diváky. Dalšími členy skupiny jsou 3 - 4 herci a nedílnou součástí jsou aktivní diváci.

Během **seznamovací části** představí joker sebe a své kolegy herce a snaží se vytvořit atmosféru vzájemného porozumění a tolerance. **NIC NENÍ ŠPATNĚ A NIKDO NENÍ MIMO**. K tomuto kroku slouží různé seznamovací a rozechřívací aktivity zaměřené zároveň na problematiku, již bude divadlo fórum řešit.

Samotné divadlo začíná, když jsou všichni přítomní připraveni a joker spustí samotný – divadelně zpracovaný – příběh. Pro divadlo fórum je typické (a nezbytné), aby divadelní příběh byl jasný, stručný, krátký a srozumitelný. Je rozdělen zpravidla do pěti scén podle koncepce klasického příběhu (expozice, kolize, krize, peripetie, katastrofa) a hlavní hrdina, na něhož se divák po upozornění jokera zaměřuje, postupuje v krizových situacích špatně, volí špatná řešení a rozhoduje se špatně.

Po odehrání příběhu, jenž končí katastrofou, jsou diváci vyzváni, aby se na dané představení podívali znovu, ovšem s tím, že ve chvíli, kdy by se sami rozhodli jinak – **LÉPE** – zastaví hraní slovem **STOP!** a sami navrhnou řešení. Zároveň mají možnost svůj nápad realizovat na „jevišti“ a danou situaci zahrát, teď ale s lepším koncem (příklad: hlavní hrdina řeší nouzi tím, že peníze ukradne – divák hru zastaví a řekne, že krást se nemá; joker diváka vyzve, co by v dané chvíli dělal sám – divák by se zeptal, zda si obnos může půjčit – vstoupí do děje a situaci zahraje podle svého scénáře – půjčí si).

Tato metoda sdílení a řešení problému zachytí v divákovi mechanismus, který se později „nastartuje“ v reálném životě. Zkoušení si nanečisto jak moc jsme rozhodní, odváží se přiznat, stateční a ochotní jednat správně, je právě v divadle fórum výstupní dovedností, kterou si do života z tohoto setkání odneseme.

Na **závěr** si všichni - herci i diváci – o tom, co společně prožili povídají, uvádějí příklady podobných situací, jež sami zažili a hodnotí, zda jednali správně a jak budou jednat příště. Řízenou diskusí se proberou témata, jež s příběhem souvisejí a dotýkají se života každého z nás – morální kodex, tabu, etika chování, společenské normy etc.

Z vlastní zkušenosti hraní příběhů divadla fórum musím konstatovat, že tato metoda divadla ve výchově je skutečně cíleně zaměřená na řešení problémů a rozvoj osobnosti. A to ne pouhým mentorováním, ale přímou účastí na řešení krizového momentu. Samozřejmě, že můžeme jako pštrosi schovat před problémem hlavu do písku, ale ruku na srdce – problém tím nezmizí. A proto se pojďme naučit problémy řešit, ne před nimi utíkat.

Sociální podnikání potřebuje vnitřně silné a odhodlané osobnosti

Markéta Vinkelhoferová

Rozhovor se Svatavou Škantovou o proměnách sociálního podnikání v Česku za uplynulých sedm let, kdy se tématu věnuje na Ministerstvu práce a sociálních věcí. Hodnotí nejen dobíhající programové období 2007-2013, ale nastiňuje, jak jsou nastaveny výzvy nové, které byly vyhlášeny letos v srpnu.

V předchozím období jste měla na starosti podporu sociálního podnikání v rámci Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost (OP LZZ). Jak roky 2007-2013 hodnotíte? Co se povedlo a jakým výzvám jste čelili?

Při pohledu zpět musím konstatovat, že rezort vykázal značnou odvahu, když se jako první odhodlal k masivní podpoře sociálního podnikání. S podporou jsme začínali v době, kdy téma prosazovala jen hrstka lidí pracujících pod TESSEA a sociálních podniků nebylo mnoho, o to větší míra zaujetí provázela nastavení podpory. Z počátku jsme se potýkali s nízkým zájmem ze strany veřejnosti, to se ale postupně měnilo. Dnes je jasné, že téma veřejnost oslovilo a má potenciál se vyvíjet. Podpora směřovala ke vzniku tzv. integračních sociálních podniků, kterých díky naší podpoře vzniklo přes 120. Uvědomovali jsme si však, že kvantita není rozhodujícím faktorem, že poskytovaná podpora vytváří i sociálně-podnikatelskou kulturu v ČR a demonstruje stav sociálního podnikání. S tímto vědomím vstupujeme i do dalšího programového období, které je pro mě osobně ve znamení důrazu na kvalitu, udržitelnost a realističnost podnikatelských záměrů.

Jak by se povědomost o sociálním podnikání mezi lidmi v Česku dala zvýšit?

Z pohledu společnosti není sociální podnikání mainstreamové téma a ideově spadá pod alternativní ekonomii. Nelze proto očekávat, že bude většinou společností masově přijímáno. Aby člověk téma přijal, musí sám projít myšlenkovou proměnou a začít dělat věci jinak, což je často běh na dlouhou trať. Je pro mě ale pozitivním zjištěním, že takových lidí potkávám stále více. Domnívám se, že sociál-

ní podnikání potřebuje čas a nejsem zastávkyní masivních kampaní. Sociální podnikání potřebuje vnitřně silné, odhodlané a motivované osobnosti. Díky podpoře se podařilo objevit řadu talentů – sociálních podnikatelů a podnikatelek, kteří se nebáli realizovat svoje poslání.

Dosavadní podpořené sociální podniky se zaměřovaly z velké většiny na zaměstnávání znevýhodněných osob a sociální inkluzi vyloučených, jaké budou cílové skupina v nových výzvách Operačního programu Zaměstnanost od letošního srpna?

V tomto trendu budeme pokračovat, tzn. vedle podpory zdravotně znevýhodněných se budeme zaměřovat i na osoby se znevýhodněním sociálním. Konkrétně to budou osoby dlouhodobě nezaměstnané, osoby opouštějící ústavní zařízení a věznice. Tento výčet navíc kopíruje nejvíce frekventované cílové skupiny používané v dobíhajícím programovém období, sociální podnikatelé tak prokázali, že osoby z těchto cílových skupin jsou pro tento typ podnikání vhodné. V tomto kontextu je si třeba uvědomit, že při nesprávné volbě cílové skupiny může být – z důvodu např. enormní fluktuace – sociální podnikání ohroženo. Ne každý znevýhodněný člověk je vhodným pro zaměstnání v sociálním podniku – někteří lidé potřebují projít např. sociálními službami.

Jaké typy organizací budou moci o dotace žádat?

Nově to budou jen OSVČ, obchodní korporace včetně družstev.

Je známo, že fandíte společensky prospěšné ekonomice v širším pojetí, než je integrace znevýhodněných lidí – jaké další aktivity kromě sociální inkluze mohou tedy podle vás být považovány za sociální podnikání? Budou finančně podpořeny?

V novém programovém období plánujeme kromě integračních sociálních podniků podpořit i ekologické sociální podniky. Jsou to podniky, jejichž společensky prospěšné cíle přispívají k ochraně životního prostředí, akcentují např. podporu biodiverzity. Většinou bývají orientovány lokálně. Tyto podniky budou podporovány prostřednictvím Místních akčních skupin, protože se domníváme, že znalost regionu je pro takový typ podniků klíčová. Je to další velká výzva, před kterou stojíme, analogická té před 7 lety.

Co dalšího kromě sociální inkluze a šetrnosti k životnímu prostředí považujete na sociálním podnikání za důležité?

Ekonomická lokalizace, tzn. místní produkce pro místní spotřebu, je jeden z podstatných rysů sociálního podnikání, ačkoli nyní stojí ve stínu. Věřím však v potenciál této myšlenky a uplatnění v regionech. Důležité je nebát se hledat ekonomické

alternativy, prezentovat je jako příklady dobré praxe a motivovat k následování, a to i prostřednictvím veřejných zdrojů. Často se stává, že veřejné zdroje podporují ustálené typy projektů nebo aktivit, které fungují jen v projektovém světě. Proto i v podpoře sociálního podnikání stále hledáme nové cesty. Dokážu si představit, že v budoucnosti vydefinujeme a nasměrujeme podporu do výhradně lokálně orientovaných podniků.

Rozhovor vyšel v novinách MPSV “Práce a sociální politika” v červenci 2015, je také dostupný na webu MPSV

Solidarita a zisk

Nada Johanisová, Markéta Vinkelhoferová

Na družstevnictví se už i u nás přestává pohlížet skrz prsty. Před sto padesáti lety Češi patřili k průkopníkům organizovaného sdružování za účelem lepšího živobytí.

V posledních letech stále více lidí dochází k závěru, že ekonomický systém založený na pouhé konkurenci je pro naši společnost nevyhovující. Vytváří hluboké nerovnosti a není schopen lidem zajistit důstojné živobytí. Hledají se proto formy ekonomické činnosti více založené na spolupráci. Koneckonců právě spolupráce pomáhala společenstvím po tisíciletí přežít. Jednou z jejich podob je družstevnictví.

Spolky organizované zdola

Není náhoda, že se družstevnictví objevilo právě ve století páry – s technologickým pokrokem se dostavila řada sociálních problémů. Zemědělci a drobní řemeslníci nebyli schopni udržet krok s překotně se rozvíjejícími městy a lidé začali opouštět venkov. Za této situace se zrodila významná sociální inovace – kooperativa neboli družstvo. K nejdůležitějším principům této myšlenky patřilo upřednostňování člověka před ziskem.

Na této zásadě postavili svou organizaci i členové nejznámějšího průkopnického družstva v anglickém městě Rochdale. Jeho stanovy z roku 1844 byly zformulovány tak promyšleně, že jsou v mírné obměně používány Mezinárodní družstevní aliancí (ICA) dodnes. Kromě demokratického řízení garantují nezávislost a toleranci k sociálním, náboženským a jiným odlišnostem. Činnost družstva byla financována z členských podílů a část zisku vždy šla na rozvoj či nákup zařízení. Další díl zisku obdrželi členové, ovšem ne na základě výše svého podílu, ale podle toho, jak se v družstvu angažovali. Samozřejmostí bylo aktivně se zapojovat do dění v místě a důraz se kladl na systematické vzdělávání. Tento systém je dodnes klíčový pro úspěšné počínání všech druhů družstev na celém světě.

Ani v našich krajích jsme v polovině 19. století v této věci nezůstávali pozadu. Slovenský Gazdovský spolek z roku 1845 se stal prvním spořitelním a úvěrním družstvem na světě. V Česku dva roky nato vznikl Pražský potravní a spořitelní spolek. Díky své popularitě se v roce 1873 družstva dočkala své zákonné úpravy, která tehdy hovořila o „společenstvech výdělkových a hospodářských“. Myšlenka

spolků organizovaných zdola se rychle šířila a družstva rostla jak houby po dešti. Díky družstevním snahám vzniklo například i Národní divadlo, pražská zoologická zahrada nebo lanovka na Petřín.

Kampeličky a záložny

„Hospodář přivedl krávu, oni zajistili její prodej. Poté nakoupil, co potřeboval – náradí či mýdlo,“ líčil činnost skladištního družstva v Telči jeden ze zaměstnanců. Družstva vznikala také jako obrana před překupníky. Jak se dočteme v knize Ladislava Feierabenda *Zemědělské družstevnictví do roku 1952* (2007), zakládali je velcí i drobní vlastníci půdy a kromě toho, že poskytovala prostor pro úrodu do doby příznivějších cen, nabízela i finanční zálohu. Vznikaly také zastřešující svazy a marketingové organizace, jako byla Kooperativa, v níž právě Feierabend za první republiky pracoval jako ředitel.

Dalším významným fenoménem se stala úvěrní družstva – kampeličky a záložny. Fungování kampeličky je popsáno v uvedené Feierabendově knize: „V jejím úřadě, který mnohdy sídlil v hostinci či ve škole, byste často našli jen stůl, pár židlí a trezor. Veškerou administrativní práci vykonávali členové zdarma, pouze pokladník (...) dostával na konci roku skromnou odměnu (...) Navzdory dobrovolnému a amatérskému charakteru své činnosti byly kampeličky efektivně řízenými podniky.“ Působily v menších obcích a podle dnešních kritérií bychom je zařadili mezi sociální podniky. Zisky se využívaly na podporu veřejně prospěšných činností, od sázení stromů po stavby budov pro kulturní aktivity. Družstevní záložny byly komerčnějšího charakteru, oba typy organizací však měly obrovský význam pro stabilitu a prosperitu venkova. Díky nim v Čechách a na Moravě zanikla lichva a udržela se mnohá hospodářství či drobné podniky, které by jinak možná zanikly. Na počátku třicátých let 20. století měly jen kampeličky téměř sedm set tisíc členů.

Lidé ovšem zakládali mnohem více typů komunitních institucí. Známá jsou bytová družstva a zpracovatelské družstevní podniky (obvykle mlýny, pekárny, lihovary či mlékárny), dále družstva spotřební, která zásobovala své členy ve městech kvalitními a levnými potravinami. Pozoruhodná byla elektrárenská družstva, která se zasloužila o elektrifikaci mnohých měst a velké části vesnic. Do družstva v Dražicích nad Jizerou, které vlastnilo osm elektráren a zásobovalo proudem 29 měst a 460 vesnic, jezdily na exkurze zástupy zvědavých návštěvníků z celé Evropy. Předválečné Československo patřilo k zemím, které měly vůbec nejpropracovanější strukturu družstevní organizace a síťování. Do této úspěšné éry československého družstevnictví zasáhla až druhá světová válka, po níž byla řada činovníků pronásledována nebo dokonce popravena. Po roce 1948 prošla družstva transformací a ztratila svou demokratičnost a autonomii. Zastřešující organizace byly zestátně-

ny, členské podíly a ostatní majetek propadly státu. V době socialismu sice vznikla řada nových družstev, chybělo jim však nejen demokratické řízení a nezávislost, ale i podnikatelská dimenze, která byla typická pro původní družstva.

Konzum a region

Doba po listopadu 1989 nebyla družstevnictví nakloněna. Většinu předválečných družstev nebyl navrácen jejich majetek a mnohá spotřební a výrobní družstva zanikla. Samostatnou kapitolou jsou družstevní záložny, které se u nás začaly objevovat v druhé polovině devadesátých let, často ve snaze navázat na slavnou komunitní tradici první republiky. Nedokonalý zákon, který například umožňoval přelévání prostředků do dceřiných společností, i nezkušenost představenstev však vedly k podvodům, které podkopaly důvěru veřejnosti v úvěrní družstevnictví. Zpřísněná legislativa nutí od té doby přeživší kampeličky k růstu a komercializaci. Většina z nich tak dnes připomíná spíše malé banky než kooperativní a svépomocné peněžnictví.

Některé organizace se v současnosti naopak vracejí k autentickým družstevním principům a v nových podmínkách 21. století zkoušejí aplikovat lety ověřené zásady založené na upřednostňování zájmů lidí (a někdy i přírody) před ziskem. Příkladem je spotřební družstvo Konzum v Ústí nad Orlicí. Existuje již 115 let – zdá se, že současný ředitel Miloslav Hlavsa vnímá období socialismu jen jako epizodu v dlouhém životě své organizace, která má dnes přes čtyři a půl tisíce členů. Tím, že ve stovce svých prodejen upřednostňuje místní produkty, podporuje nejen kvalitní potraviny, ale i životní prostředí a zaměstnanost v regionu. Družstvo se snaží zachovat své prodejny i v menších obcích a v deseti z nich dokonce provozuje pošty, které by možná jinak zanikly. „Vlastníci akciové společnosti jsou často vzdáleni od místa, kde jejich firma působí, a osobně necítí dopady toho, jak se tam chová. Pak je ovšem daleko jednodušší chovat se agresivně a neslušně... My naopak působíme ve vlastním regionu, pro který chceme to nejlepší. Vždyť tu sami žijeme,“ prohlašuje ředitel Konzumu. Ten v souladu s principem vzájemné podpory družstev navíc pomohl nově vzniklému Prvnímu svépomocnému družstvu Mandava se sídlem ve Varnsdorfu, které usiluje o rozvoj lokální ekonomiky s cílem zlepšit hospodářskou situaci na Děčínsku a Šluknovsku. Pořádá trhy, propaguje regionální výrobky a plánuje vlastní prodejnu.

Novodobá družstva zakládají lidé, kteří se nebojí samostatně přemýšlet a pracovat nejen pro sebe, ale také pro veřejný zájem. Vědí, že budoucnost společnosti záleží na vzájemné solidaritě a spolupráci.

Článek vznikl v rámci grantu GAČR a vyšel ve čtrnáctideníku A2 č. 2/2015.

Družstva jako vzpomínka či naděje?

Nada Johannisová

„Zadní stěna šatníku v ložnicových pokojích se dala tajným způsobem otevřít a tak vznikl ve stěně otvor, jímž se protáhla dospělá osoba. Mezi stěnou šatníku a trupem lodi byl prostor, do něhož se daly schovat dvě osoby. To byl úkryt pro ženu a mne. Děti měly podobnou schovávačku na druhé straně ložnicových obydlí...“ Takto popisuje ve svých pamětech československý politik Ladislav Feierabend svou dobrodružnou cestu do exilu těsně po únorovém puči, poté, co jen zázrakem unikl zatčení tajnou policií. Bylo to podruhé v průběhu osmi let: v lednu 1940 prchal z okupované vlasti, převlečen za topiče na parní lokomotivě, poté, co se prozradila jeho účast v odboji. Šest blízkých příbuzných zaplatilo jeho úspěšný útek několika lety v koncentračních táborech. Všichni přežili. Námět na román? Nebo jen jeden z tisíce příběhů, který psala hrůzná doba?

Feierabendův příběh rozhodně více než mnohé jiné tuto dobu zrcadlí. Není ale jen zrcadlem minulosti. Jeho život a dílo je zároveň zřídlem, které nám může pomoci lépe pochopit současnost a možná i nastavit výhybku budoucnosti. Tento člen agrární strany, ředitel družstevního centra Kooperativa, předseda Pražské plodinové burzy, předseda obilního monopolu a člen správních rad řady firem byl vtažen do politiky téměř proti své vůli až po Mnichově, kdy ho prezident Beneš jmenoval ministrem zemědělství. V londýnské exilové vládě pak pracoval jako ministr financí a v únoru 1945 podal demisi na protest proti Benešově prosovětské politice. Svá politická léta včetně dramatických let 1945-48 zajímavě a podrobně popsal ve svých málo známých pamětech, **Politické vzpomínky**, vydaných v devadesátých letech nakladatelstvím Atlantis.

Tajná zbraň: kampelička

Co bohužel Feierabend nestihl tak podrobně popsat, i když se k tomu chystal, byla oblast, které věnoval velkou část svého života: zmizelý svět zemědělského družstevnictví. Když se dnes řekne „zemědělské družstevnictví“, každý si představí jedině: JZD. „To byli ti, co rozorávali meze,“ slyšela jsem dnes a denně, když jsem připravovala do tisku Feierabendův text *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Útlou

knížku, psanou v angličtině, jsem objevila náhodou v jedné anglické knihovně a rázem mě zaujala. Ale až tehdy, když jsem ji začala překládat a naplno se do ní ponořila, jsem užasla naplno. Otevřel se přede mnou neznámý svět existující alternativní ekonomiky v mé vlastní zemi, systém, který potichu, bez dotací a bez fanfár, jen na základě vzájemné spolupráce, důvěry a tvrdé práce, dokázal během pár desítek let na českém a moravském venkově zlikvidovat lichvu a díky tzv. vzájemné svépomoci zachovat při životě jeden a půl milionu venkovských hospodářství, z nichž by jinak část padla za obětí procesu ekonomické koncentrace, doprovázejícímu modernizaci, jak jej známe z jiných časů i zemí. Tajnou zbraní v tomto úspěšném tažení byl kříženec neziskové a ziskové organizace: skromná a nenápadná kampelička.

„Kampelička byla prostou finanční institucí. V jejím úřadě, který mnohdy sídlil v hostinci či ve škole, byste často našli jen stůl, pár židlí a trezor. Administrativní práci vykonávali členové zdarma, pouze pokladník, který zapisoval příjmy a výdaje a připravoval jejich přehled, dostával na konci roku skromnou odměnu....(Kampeličky)... organizovaly přednášky a divadelní hry ... K jejich největším zásluhám patřilo vybavení obcí veřejnými váhami, kde bylo možné poctivě kontrolovat váhu nákladů. Mnoho kampeliček zkrášlovalo své okolí výsadbou stromů, budováním rybníků a stavbou budov pro vesnické kulturní aktivity,“ psal Feierabend ve své útlé knížce v New Yorku na začátku 50. let, právě v době, kdy vycházel zákon za zákonem, které likvidovaly „nádhernou strukturu zemědělského družstevnictví“, jak ji láskyplně nazval, až z ní za pár let nezbyl kámen na kameni. Jak mu asi bylo?

Vraťme se však k předválečným kampeličkám. Jak se takové skromné a nenápadné instituci podařilo zlikvidovat lichvu a vůbec hrát tak obrovskou roli v rozvoji venkova, a kde se vůbec vzala?

Příběh z Žabí uličky

Stopy vedou do městečka Rochdale u Manchesteru, kde těsně před vánoci 1844 otevřela skupina řemeslníků, většinou nezaměstnaných tkalců, svůj malý obchůdek v **Toad Lane** – Ropuší ulici. Obchůdek se od jiných lišil v tom, že neprodával mouku smíchanou s křídou, jak bylo tehdy častým zvykem. Jeho cílem bylo prodávat kvalitní zboží, získané za velkoobchodní ceny, a to ne veřejnosti, ale svým členům. Jak souvisí prodejna v Ropuší uličce s kampeličkami? Jak projekt v Rochdale, který vyrostl v mocný družstevní podnik a proslavil se po celém světě, tak o něco pozdější české kampeličky dodržovaly několik zásad - tzv. rochdalecké principy - které jim zajistily úspěch. Jedním z nich je princip, že podstatný není zisk, ale provozovaná činnost. Rolníkům, kteří zakládali kampeličky, nešlo ani tak o zisk, jako o levný úvěr. Rochdaleští zase chtěli levné a kvalitní jídlo. Cílem kulturních družstev, jako bylo Družstvo Národního divadla či České filharmonické družstvo v Praze, byla kulturní aktivita. Družstvo pro

výstavbu a provoz místní dráhy Čerčany-Modřany-Dobříš mělo jiný cíl – výstavbu „Posázavského pacifiku“, což se mu také roku 1897 podařilo. V dnešní době, kdy jsou firmy tlačeny systémem především k tomu, aby vykazovaly zisk, a kdy stále více peněz „létá vzduchem“ jen tak bez užítka, jako spekulativní kapitál, stojí za to si připomenout tuto důležitou zásadu: družstevní systém umožňuje soustředit se nejen na ziskovost, ale především na produkci toho, co lidé skutečně potřebují. V případě kampeliček to byly levné úvěry, poskytované vzájemně díky další zásadě, dokonce asi zásadě ze všech nejzásadovitější – principu vzájemné svépomoci.

Co jednomu nemožno, všem dohromady snadno

Vycházejíce z vědomí, že jednou potřebuješ ty mě, podruhé zas já tebe, ukládali naši předkové peníze do společného měšce, a když to potřebovali, zas si z něj půjčovali. „Nezisková“ tvář kampeliček spočívala v tom, že většinu prací, jak shůry řečeno, vykonávali dobrovolníci - to vedlo k nízké režii a levným úvěrům – a také v tom, že všichni členové měli stejný hlas při rozhodování. Princip „jeden člen-jeden hlas“, další z rochdaleeských principů, je ostatně vlastní nejen prvorepublikovým kampeličkám, ale všem autentickým družstvům. „Ziskovou“ tvář měly také: každý člen vkládal určitý finanční podíl, všichni ručili neomezeně svým majetkem, mohli si – po naplnění rezervního fondu - ze svých podílů vyplácet úroky. A především, jak podotýká Feierabend: *“Navzdory svému dobrovolnému a amatérskému charakteru byly kampeličky efektivně řízenými podniky.”*

Jak ještě se lišily kampeličky od klasických bank? Tím, že dokázaly udržet peníze v místě. Zatímco komerční banka, poslušná ziskového imperativu, vkládá naše peníze do projektů na druhém konci světa, klasické úvěrní družstvo (a nemusí to být jen předválečné kampeličky, protože mimo české luhy a háje vzkvétá úvěrní družstevnictví leckde utešeně dál) vkládá naše peníze opět do našich projektů. Není totiž poslušno ziskového imperativu, ale svých členů – a ti si je založili ne kvůli zisku, ale jako stabilní a spolehlivý zdroj úvěru. Pro sebe navzájem a v daném místě, kde žijí. Tak se tedy podařilo za první republiky zlikvidovat lichvu na českém venkově a zároveň vybudovat základy jeho finanční nezávislosti.

První republika byla protkána družstvy. Zemědělská (dnes bychom řekli venkovská) zahrnovala družstva skladištní (mj. prodávala zemědělské produkty svých členů a ve velkém jim nakupovala potřeby, byla takřka v každém tehdejší okrese), elektrifikační (občané utvořili družstvo, natáhli dráty a kupovali elektřinu ve velkém), mlýnská, mlékařská, lihovarnická, vinařská, čekanková, lesní a další. Sem se tradičně počítaly i zmíněné kampeličky. Těchto tzv. zemědělských družstev, úvěrních i neúvěrních, bylo v roce 1938 okolo deseti tisíc. Kromě venkovských tu byly ještě tisíce družstev městských: spotřební, bytová, výrobní, úvěrní (družstevní záložny), ale i kulturní

družstva, zmíněná výše. Podle Feierabendova odhadu bylo v roce 1938 šest milionů z celkového počtu patnácti milionů obyvatel Československa přímo nebo nepřímo (přes své rodinné příslušníky) spjato s družstevním hnutím. Nejvíc družstev bylo v Čechách a na Moravě.

Tři hřebíky do rakve

V roce 1933 píše Francouzi Polin a Charon, že Československo má nejlepší družstevní organizační strukturu v celé Evropě. Střeškové organizace družstev (nazývané **svazy** či **jednoty**) rostly od konce 19. století postupně, organicky a sdola. Byla to vlastně „družstva družstev“ – každé členské družstvo do svého svazu vložilo finanční podíl a podílelo se stejnou měrou na jeho řízení. Vůči vládě měly funkci lobbystickou, vůči světu a vřejnosti reprezentativní, vůči svým členům pomocnou, poradní a hospodářskou. Zemědělské družstevní svazy byly stále vlivnější a zakládaly své ústředny neboli centrály – obchodní sdružení, která zajišťovala nákup a odbyt zemědělských produktů členů. Jednou z nejvlivnějších ústředn byla pražská Kooperativa, kde pracoval Ladislav Feierabend.

S akademickou odtažitostí líčí tento obdivuhodný muž ve své knížce očistec, který prožívala družstva za války a zkázu, kterou československému družstevnictví přinesli komunisté. Abychom pochopili, co se vlastně stalo, je třeba si uvědomit, že již před válkou byla československá družstva rozštěpena nejen podle národnostních, ale i podle politických linií. Zatímco ve spotřebních družstvech měla vliv strana sociálně demokratická a komunistická, v zemědělských družstvech převládali členové strany lidové a především strany agrární.

První hřebík do rakve zemědělských družstev tedy znamenal už zákaz obnovy agrární strany. Feierabend se v roce 1945 nesměl vrátit na svůj post v Kooperativě, mimo jiné i pro své členství v agrární straně. S ním byla z vrcholných postů odvolána řada dalších schopných lidí a nahrazena komunisty. Ti členové družstev, kteří bývali v agrární straně, se báli pronásledování a často se nedostavovali na valné hromady. Do družstev naopak infiltrovali komunisté. To byl druhý hřebík do rakve zemědělských družstev. Jak však píše Feierabend: „...existovala řada statečných členů, kteří se proti rostoucímu zneužívání družstev ze strany vlády ostře postavili. Každá valná hromada byla současně jednou bitvou v dlouhé válce mezi členy, kteří hájili družstevní principy a ideály, a novými pseudo-členy. Byla to válka, v níž nechyběly oběti na životech. Jak vítězství, tak porážky zásadových členů vedly k zatčení a uvěznění mnoha z nich. Zatčení probíhala buď bez udání jakéhokoliv důvodu, anebo byl dotyčný obviněn z členství v agrární straně... V roce 1947 to vypadalo, že se vítězství začíná klonit na stranu zastánců pravých družstev a a tito začínali doufat, že že se jim podaří zemědělská družstva zachránit.“

Duch solidarity a spolupráce

Rok 1948 znamená konec těmto nadějím. Feierabend prchá podruhé z vlasti a komunistická vláda chystá třetí a konečný hřebík. Na ochromení „nádherné struktury“ československého družstevnictví stačily tři zákony. První z nich vyšel 20. července 1948. Sloučil všechny peněžní instituce v jedné obci do jednoho „lidového peněžního ústavu“ a ten podřídil ministerstvu financí. Za pár let splynuly kampaňičky i záložny se státem. O den později vyšel další zákon. Jedním tahem zrušil organizační strukturu, která vznikala po mnoho desetiletí sdola. Namísto mnoha svazů ustanovil jediný, Ústřední radu družstev. Každé družstvo muselo být jejím členem. Nebylo-li přijato, ztratilo oprávnění k další existenci. Rada, na rozdíl od bývalých svazů, měla nad družstvy neomezenou moc. Dne 23. února 1949 vychází třetí zákon, O jednotných zemědělských družstvech. Jakmile vstoupil v platnost, byla dosavadní, pravá družstva v obcích zbavená práva jakkoliv nakládat se svým majetkem – tedy s majetkem svých členů – dokud nevzniklo v místě nové, **jednotné** zemědělské družstvo, které pak dosavadní družstva pozřelo. Byla to až tato **jednotná** zemědělská družstva, která rozorala meze jednotlivých hospodářství.

Některá družstva u nás přežila komunistickou éru a dožila se kapitalismu. Ovšem ani v soudobém kapitalismu nemají na růžích ustláno. Jestliže za komunismu byl nepřitelem stát, nyní je to trh, který je hrozí zbavit jejich specifík. Jak se stát „konkurenceschopnými“ a přitom neztratit družstevní étos, to je problém i pro potomky rakouských sester našich kampaňiček. Místní odbočky v rámci efektivnosti delegovaly řadu pravomocí svým svazům - a dnes neozbrojené oko těžko postřehne rozdíl mezi komerční bankou a bankou, nesoucí jméno zakladatele družstevního úvěrnictví, Friedricha Raiffeisena.

Přesto stále vzkvétá a nově se rodí tisíce družstevních spolků a podniků, zejména v zahraničí, kde totalitní režim pojem „družstvo“ nezdiskreditoval. Osobně se domnívám, že bychom jej měli rehabilitovat. Správně uchopeno a pochopeno, nabízí nám cestu k ekonomické demokracii zdola. V závěru knížky se ostatně Ladislav Feierabend obrací právě k nám, potomkům: *„Duch solidarity a spolupráce, který je vlastní družstevnímu hnutí, zůstává skutečným základem každé demokracie a všech demokratických institucí kdekoliv na světě. Leží v srdci všech lidí dobré vůle a a nelze jej zničit, a to ani komunisty v Československu. Žije.“*

Článek vyšel v A2 Kulturním týdeníku, č. 23, roč. 3, str. 1 a 19, 6.6. 2007, ISBN 1801-4542. Pozn. knížku L. Feierabenda Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952 lze objednat na adrese: ivos.stehlik@tiscali.cz.. Maloobchodní cena je 179 Kč.

Doslov k překladu knihy Ladislava Feierabenda „Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952“

Nada Johannisová

Český překlad knížky, kterou jste právě dočetli, má nejenom unikátní obsah, ale i pozoruhodnou historii. Autor, jedna z velkých osobností, které zrodila První republika, ji napsal anglicky v americkém exilu v době, kdy se rychle hroutila československá demokracie i družstevní struktura, které zasvětil svůj život. Po desetiletí odpočíval text nepovšimnut v rodinném archivu v USA a v družstevních knihovnách, roztroušených po světě. Když jsem přicestovala do Británie v roce 2001, našla jsem jej neočekávaně v jedné z nich, v knihovně Plunketovy nadace, na dně zaprášené krabice označené Československo. Nadchl mě podrobný popis fungování jednotlivých typů zemědělských družstev a ohromil mě rozsah, hospodářský význam a provázanost celé družstevní struktury v předválečném Československu. A hluboce na mě zapůsobila poslední slova autora, který, v jednašedesáti letech, tváří v tvář zániku všeho, za co bojoval a v co věřil, měl tu sílu prohlásit: *„Ale nejsme dosud ve finále. A zůstává nám nádherný příklad celého družstevního hnutí... duch solidarity a spolupráce, který je vlastní družstevnímu hnutí, zůstává skutečným základem každé demokracie... leží v srdci všech lidí dobré vůle a nelze jej zničit, a to ani komunisty v Československu. Žije.“*

Ta slova se mnou putovala domů do Československa, uhnízdila se mi v mysli a nedala mi spát. Co takhle knížku přeložit a vydat? Ale pod nánosy povinností i dalších zájmů začaly stránky, s nadějí okopírované v Británii, opět zapadat prachem.

Pak jsem jednou otevřela velkou krabici na půdě, v níž byly zachovalé matčiny šaty ze sedmdesátých let. Oděvy jsem s matčiny svolením nabídla kamarádkám, a tak se stalo, že se k novému životu probudily i jedny elegantní zelené šaty, které mě na mamince fascinovaly už jako malou. Byly jemně pletené s krásným vzorem a měly ve špičce pásku olověné závažíčko. Volala jsem mamince

a radostně jí sdělovala, že šaty našly novou majitelku, mou švagrovou Jarmilu, a sklízějí úspěch. „*Myslíš ty, co je pletla snacha toho ministra?*“ zeptala se matka. Strnula jsem. Jakého ministra?

Ukázalo se, že naše rodina se řadu let s Feierabendovými znala. Ze „snachy“, která upletla šaty, se vyklubala manželka synovce Ladislava Feierabenda, shodou okolností také Jarmila. „*Z celé rodiny jsme už jediní toho příjmení v České republice*“, řekl mi její muž MUDr. Vladimír Feierabend, když jsem je navštívila v jejich karlínském bytě. S napětím jsem pak naslouchala příběhu Feierabendovy širší rodiny: Po prvním útěku L. Feierabenda do zahraničí zavřeli Němci celou jeho rodinu kromě dětí, zato včetně manželky, bratra a jeho ženy, osmdesátiletého otce a tehdy sedmnáctiletého synovce Vladimíra a jeho bratra. „*Když nás vezli na korbě nákladáku z Pečkárný do Terezína přes Kobylisy, začal se otec náhle silně potit.*“ vyprávěl Vladimír. „*Později se mi svěřil, že se domníval, že nás vezou na popravu do kobyliské stělnice.*“ Byla heydrichiáda. Místo toho skončili v Dachau a v Ravensbrücku a až se to zdá neuvěřitelné, všichni koncentrák přežili.

Po druhém útěku to byli pro změnu komunisté, kdo vystěhovali v roce 1952 celou rodinu Ladislavova bratra Karla (včetně Vladimíra a Jarmily s tehdy tříměsíční dcerou) do pohraničí, odkud se až po mnoha letech někteří vrátili do Prahy. V padesátých letech směla paní Jarmila Feierabendová pracovat pouze jako dělnice. „*Jednou se stalo, že mě v podniku přeřadili z výroby do administrativy. Soudruzi to však zjistili při kontrole. Na dotaz, proč vlastně nemohu dělat úředníci, když můj manžel smí praktikovat jako lékař, mi sdělili, že můj přečin je podstatně horší, nežli jeho. On se jako Feierabend pouze narodil, ale já jsem si dovolila se za Feierabenda provdat!*“ vyprávěla mi paní Jarmila a dodala se zábleskem v oku: „*Řekla jsem jim od plic, co si o tom myslím – a byla jsem zpět ve výrobě na to tata!*“.

Feierabendovi mi půjčili třídílné Ladislavovy paměti, které jsem přečetla jedním dechem, a dali kontakt na jeho dceru Hanu Ludikarovou v Anglii a syna Iva Feierabenda v Kalifornii. Poslala jsem jim knížku, v níž zmiňuji družstevní odkaz jejich otce, a jednoho večera zazvonil telefon. Volal prof. Ivo Feierabend z USA. Nečekaně nabídl, že by rodina podpořila překlad knížky. Poslal mi kompletní kopii vlastního výtisku s otcovým věnováním. A pak už se vše rozjelo jako sněhová koule, valící se s kopce. Nakladatel Stehlík (shodou okolností také Ivo), který má sám hluboký zájem o historii českého venkova, knížku pečlivě připravil k vydání a vyhledal fotografie. Družstevní asociace doporučila svého odborníka JUDr. Jana Slabého, který sám za války ve skladištním družstvu působil a poté řadu let pracoval v Ústředí radě družstev. Pan Slabý obětavě a několikrát knížku přečetl a opatřil vysvětlivkami. Na zrodu knížky se podílela řada dalších lidí, zmíněných i nezmíněných v úvodním poděkování. A tak se knížka Ladislava Feierabenda, psaná v době temna, přece jen dočkává svých českých čtenářů.

Jakkoliv jsou však její osudy zvláštní, je to především obsah, který je unikátní a pozoruhodný. Samozřejmě, že je důležitý z hlediska historického. Velké téma předválečného družstevnictví a zejména široká oblast družstevnictví zemědělského, které bylo vlastně jakýmsi mikrokosmem zahrnujícím venkovská družstva úvěrní, odbytová, nákupní, výrobní, spotřební a další, zůstává na pokraji zájmu současných historiků. Neučila jsem se o něm já, ale neučila se o něm ani moje dcera, která již vyrůstala ve svobodné České Republice. Také sám Feierabend je známý jako politik, ne jako družstevník. Jeho paměti se soustřeďují na léta, zasvěcená politice. Plánovanou obsáhlejší publikaci o zemědělství již bohužel napsat nestihl.

Tragický příběh likvidace zemědělských družstev v zemi a jejich nahrazení novými pseudo-družstvy se zlověstným přídomek „jednotná“ se přitom čte jako zpráva o dávné a nikdy nevyšetřené vraždě. Byla to vražda dvojnásobná. Nejenom, že byla právně zlikvidována konkrétní existující družstevní společenstva, do nichž vložili jejich členové své těžce vydělané peníze a dobrovolnou práci. Vinou vzniku komunistických pseudo-družstev, do velké míry kontrolovaných státem, byla postupně a účinně znehodnocena i celá družstevní myšlenka. Ambivalence až odpor k pojmu „družstvo“ je u nás do té míry silný, že při diskusích o překladu knížky mi kdosi navrhl, zda bychom neměli hovořit spíše o kooperaci nežli o družstevnictví, abychom neodradili potenciální čtenáře. Tak jako „soudruh“ či „činnovník“, je i pojem „družstvo“ načichlý totalitní érou. Možná bychom se neměli snažit o jeho resuscitaci?

Celý tento překladatelský počín naproti tomu vychází z přesvědčení, že bychom se měli cíleně a usilovně snažit o resuscitaci, či de-kolonizaci, nejen pojmu „družstvo“ v jeho původním významu, ale celého komplexu ekonomických přístupů, vycházejících z přesvědčení, že vzájemná solidarita a pomoc na straně jedné a svoboda na straně druhé se nevyklučují – naopak tvoří dvě strany stejné mince. To je podle mého názoru nejdůležitější sdělení Ladislava Feierabenda dnešku.

Předválečné československé družstevnictví, zalité trojí záplavovou vlnou nacismu, komunismu a jednostranně prosazované tržní ekonomiky, spočívá dosud na dně jezera zapomnění, kam dohlédnou jen nemnozí. Kdo například tuší, že i pražské Národní divadlo vzniklo jako důsledek úsilí družstva, by t to nenápadně připomíná nápis nad oponou **Národ sobě**?³

Podíváme-li se však na celou věc z odstupu a v kontextu, je předválečné družstevní hnutí u nás jen malým, i když důležitým kamínkem v mozaice, která jej přesahuje v čase i v prostoru. Odhlédneme-li od celosvětového družstevního hnutí, byla i „obec“ v minulosti takovým demokratickým ekonomickým

³ Jednalo se o Družstvo Národního divadla. V Praze existovala divadelní družstva již od r. 1866. Viz např. kol., 1992: Vývoj družstevnictví na území ČSFR, Družstevní Unie ČSFR, Svěpomoc, Praha, str. 182

útvarem, který vlastnil společnou půdu (občina) a další majetek a rozhodoval o důležitých věcech demokraticky. Středověk a raný novověk nebyl jen érou zlo-
vůle šlechtice, ale i funkčních obecních samospráv ve vesnicích a cechů - před-
chůdců družstevních společenstev ve městech. V některých zemích, o nichž se
pejorativně vyjadřujeme jako o „rozvojových“, dodnes fungují systémy, které na
základě tradice, zvážené všemi dospělými členy společenství, trvale udržitelně
spravují obecní lesy či přidělují obecní půdu těm, kdo ji využijí pro samozá-
sobitelství. Tzv. třetí svět není jen zdrojem chaosu a katastrof – může pro nás
být i poučením, že privátní vlastnictví nemusí být funkčnější, nežli vlastnictví
společné, pokud jsou jeho vlastníci a jejich práva i povinnosti jasně definovány.

Ladislav Feierabend nebyl jednoznačným zastáncem privátního vlastnic-
tví. Ve svých pamětech⁴ se hlásí k ekonomice, která by podporovala veřejné,
soukromé i družstevní vlastnictví. Takovouto vyváženou pluralitní strukturu
vlastnictví chápal jako pojistku před koncentrací ekonomické moci⁵ v rukách
buď státu, nebo nadnárodních korporací. Prezidenta Beneše v roce 1944 přímo
varoval před možným nástupem státní ekonomické totality, pokud by se pová-
lečně znárodňování přehnalo.

Státní ekonomická totalita, jak víme, přesto záhy v Československu nastala.
Komunistická ideologie vnímala státní vlastnictví jako „nejvyšší“, soukromé
bylo nejnižší. Ale i družstevní vlastnictví bylo „nižší formou vlastnictví“, nežli
státní.⁶ Proto byla družstva likvidována anebo svazována, až se téměř nelišila od
státních podniků.

O padesát let později se historie opakuje, ale s opačným znaménkem. Jiný
český politik, tvůrce privatizace Tomáš Ježek, ve svých vzpomínkách⁷ líčí boj
za privatizaci státního majetku po listopadu 1989 s cílem omezit ekonomickou
moc státu. Ačkoliv se vládním prohlášením té doby mihla zmínka o rovnopráv-
nosti všech forem vlastnictví (str.97), ve skutečnosti nastala éra privatizace stej-
ně překotné, jako bylo překotné znárodňování koncem let čtyřicátých. Stát se
scvrkává, družstevnictví je téměř neviditelné. Zdá se, že se opět ocitáme v éře
neoliberální ideologie, která v mnohém připomíná dravou éru kapitalismu 19.
století, jak ji Feierabend líčí na prvních stránkách své knížky. Opět převládá
představa, že „nejpřijatelnější cestou k všeobecné prosperitě je volná interakce
ekonomických sil.“ I dnes věříme, že „neomezená konkurence všech vůči všem
zajistí vysokou produkci při stále klesajících nákladech“.

Stíny důsledků této prostoduché víry v jednoduché ekonomické po-
učky, vytržené z historického, kulturního, sociálního i environmentálního

4 Politické vzpomínky, III.díl, 1994, str. 125

5 Politické vzpomínky, II.díl, 1994, str. 109

6 kol., 1992: Vývoj družstevnictví na území ČSFR, Družstevní Unie ČSFR, Svěpomoc, Praha, str. 155

7 Husák, P., 1997: *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem*. Volvox globator, Praha

kontextu, se však od Feierabendových časů prohloubily. Téměř každý je dnes registruje, byť jen koutkem oka. „Volná interakce ekonomických sil“ vede ke koncentraci moci v rukou vítězů v hospodářské soutěži. Těmito vítězi jsou nadnárodní firmy. Komerční instituce, jejichž obrat přesahuje HDP mnohých států, se stále zvětšují. Bez potíží mohou přesouvat výrobu do zemí s nízkými sociálními i environmentálními standardy. Výsledkem často skutečně je „vysoká produkce při stále klesajících nákladech“. Ale tím to bohužel nekončí. Autoři jako je Noreena Hertzová, Naomi Kleinová, či David Korten⁸ podrobně popsali otřesné podmínky v robotárnách třetího světa. Podobně jako v Evropě devatenáctého století, vyrábějí tu naše hračky, obuv či módní doplňky ženy a děti, často šestnáct hodin denně za směšnou mzdu, bez odpočinku a bez naděje. Ti, kdo produkují naše jídlo, jsou na tom často stejně nebo ještě hůře. Možná již nepodléhají vesnickém překupníkovi – majiteli hostince, který je napájí kořalkou. V éře víry ve „volnou interakci ekonomických sil“ a „neomezenou konkurenci všech vůči všem“ jsou však místo toho závislí na velkých, často monopolních odběratelích i na světových cenách, které je tlačí ke dnu. Vždy bude někde někdo ještě zoufalejší, než oni, kdo vyprodukuje příslušnou plodinu či jiný produkt ještě levněji. V prohlubujícím se stínu volného obchodu můžeme rozeznat úpadek tradičního zemědělství, šetrného k lidem i přírodě, dovedností a znalostí místních podmínek, vazeb ke krajině, které se vyvíjely po staletí. S nimi se vytrácejí i dovednosti samozásobitelské – pokud je česnek z Číny pět korun za kilo, přestanu si ho sama pěstovat. Ale pokud ztratím dovednost sama si vypěstovat česnek, začnu být na tom čínském závislá. A co když česnek nebude?

Ladislav Feierabend v závěru své knížky také hovoří o závislosti. Kdysi nezávislé Československo, s vyváženou zemědělskou i průmyslovou výrobou, schopné se samo uživit, se stalo potravně závislým na říši, která ho pohltila. Na čem jsme závislí dnes? Vedle závislosti na světové ekonomice, skrývající svou problematickou tvář za vlídnou reklamou, jsme především závislí na fosilních palivech. V posledních letech se stále více hovoří o hrozbě klimatických změn a globálního oteplování. Jejich hlavní příčinou je spotřeba fosilních paliv. Hlavní příčinou rostoucí spotřeby fosilních paliv je, bohužel, právě onen ekonomický systém, jednostranně upřednostňující „volnou interakci ekonomických sil“ a „neomezenou konkurenci všech proti všem“. Richard Douthwaite⁹ i další ekologičtí ekonomové upozorňují, že z hlediska spotřeby energie je silně neefektivní. Přesun stále větších objemů zboží z jednoho konce světa na druhý, jak si to žádá „volná interakce ekonomických sil“, vyžaduje složité zpracování, balení, transport a skladování. To vše něco stojí – nejen finančně, ale energeticky.

8 v knihách *Plíživý převrat*, *Bez loga* a *Keď korporácie vládnu svetu*

9 v druhé kapitole své knížky *Short Circuit*, dostupné na webových stránkách www.feasta.org

Samo průmyslové zemědělství, které produkuje většinu našeho jídla, je silně energeticky neefektivní a stále závislejší na fosilní energii. A co když fosilní energie... nebude?

Pojem „ropný zlom“, anglicky **peak oil**, ve zkratce označuje situaci, v níž se dnes podle rostoucího počtu geologů a zástupců ropných firem naše civilizace nachází: celosvětové zásoby ropy se tenčí a v nejbližších letech, ne-li již v současnosti, se ocitáme na vrcholu její možné produkce. Postupně se bude těžít ropy stále méně. Tento „zlom“ v těžbě ropy může být pozvolný, nebo náhlý – není však pochyb o tom, že nastane, či již nastává.

Přichází s ním soumrak naší civilizace? Anebo je to šance k novému rozkvětu? Podle autorů, jako je Richard Douthwaite, může ropný zlom znamenat novou příležitost pro venkov. Tak, jako dřív, ale s použitím sofistikovanějších technologií, může venkov opět produkovat jídlo a energii. Drahá ropa může vést k ekonomické decentralizaci – místní produkty, ale i místní znalosti, budou opět mít svou hodnotu. Namísto závislosti na vzdálených, znečišťujících a nejistých zdrojích bychom se mohli inspirovat novými technologiemi, selskou tradicí i přírodou a podporovat lokální cykly živin, jídla i energie. A s nimi i lokální cykly ekonomické. Ty by pomohly podpořit nejen zaměstnanost, ale zviditelnily by i naši odpovědnost za následky – environmentální i sociální – naší vlastní výroby a spotřeby.¹⁰

Jak nám může Feierabendova knížka pomoci o této vizi přemýšlet a naplňovat ji?

Domnívám se, že její význam lze spatřovat ve dvou rovinách. Jednak je tu výrazná osobnost autora, jejíž názory popírají vžitý stereotyp dvou možných cest, po nichž se můžeme dát. Jedna z těchto cest je dnes ve většině našeho tisku prezentována s mírně pejorativním nádechem jako „levičácká“. Je to cesta, která odmítá osobní odpovědnost, drží se zuby nehty státu blahobytu, nesystémově kritizuje nepopulární opatření, omezující sociální roli státu, a je spojována s minulostí, nepružností, a totalitou. Druhá je v tisku často s mírně oslavným nádechem prezentována jako „pravivová“. Ta akceptuje bez otazníků neoklasické ekonomické paradigma (to je ona „volná interakce ekonomických sil“, „neomezená konkurence všech vůči všem“ apod.), uplatňuje nepopulární opatření, omezující sociální roli státu, abychom se měli v blíže nedefinované budoucnosti lépe, a je spojována s modernitou, flexibilitou a parlamentní demokracií.

Ladislav Feierabend ctil parlamentní demokracii do té míry, že za ni riskoval za nacismu i po roce 1945 život. Byl zastáncem svobodného podnikání, netajil se obavami ze všech druhů monopolů, které vedly k byrokracii.¹¹ Nevnímá

¹⁰ Praxe i teorie permakultury, organického zemědělství, obnovitelných zdrojů energie a energeticky úsporného stavitelství na této cestě již vykročily.

¹¹ Viz např. podkapitolku *Role družstevních svazů* v kapitole o prvorepublikovém družstevnictví.

družstevnictví jako ideologii ani jako ekonomický systém, tím méně jako cestu k socialismu.¹² A přece dokázal být stejně kritický k nerefektované ideologii „kapitalistické“, jako k ideologii komunistické. Domnívám se, že to bylo tím, že lépe než jiní cítil přítomnost koncentrace moci. K té může docházet jak v rukou státu, tak v rukou korporací a bank, příliš velkých, příliš vlivných a příliš pohyblivých, než aby mohly být dostatečně kontrolovány zdola – komunitami, jejichž život svými ekonomickými aktivitami neodvratně ovlivňují a někdy ničí. Jestliže kontrola politické moci spočívá v demokracii politické, pak kontrola ekonomické moci spočívá v **demokracii ekonomické**. Feierabend tento pojem používá dvakrát, jednou ve svých pamětech¹³, jednou ve své knížce o venkovském družstevnictví, kde výslovně uvádí elektrárenská družstva jako **dobry příklad ekonomické demokracie**. Feierabenda bychom tedy těžko mohli označit jak za „levičáka“, tak za „pravičáka“, alespoň v omezeném smyslu současných českých médií. Díval se kolem sebe a přemýšlel nezávisle, nikoliv pomocí ideologických šablon. Měl sociální citění, zdůrazňoval význam vzájemné solidarity. Ale solidarita byla v jeho pojetí do velké míry solidarita „zdola“, solidarita vzájemná, kdy lidé přebírali odpovědnost sami za sebe, a dobrovolným sdružováním - kooperací posilovali nejen svou materiální úroveň, ale i svou lidskou důstojnost. Velice si cenil svobody. Ale svoboda pro něj zahrnovala i možnost a schopnost ovlivňovat dění v ekonomickém soukolí (čili onu ekonomickou demokracii) a také nezávislost na vzdálených zdrojích, jakousi elementární soběstačnost, která teprve umožňuje integritu a lidskou i národní důstojnost.

Ladislav Feierabend může být pro nás cenným vzorem dnes, v době přelomové, kdy více než kdy jindy potřebujeme schopnost přemýšlet bez ideologických brýlí. A klást si otázky. Nakolik je naše víra ve „volnou interakci ekonomických sil“ užitečná v dnešní době? Nakolik je tato interakce skutečně volná – a nakolik ovlivňována nejmocnějšími hráči na trhu? Co je vlastně „prosperita“? Co je bohatství? A jak nejlépe docílit – nikoliv „prosperitu“, či „ekonomický růst“, které znamenají především stále větší produkci, ať to stojí co to stojí – ale ekonomickou demokracii v éře nadnárodních korporací, potravinovou a energetickou bezpečnost v éře ropného zlomu, trvalou udržitelnost v éře ekologické krize, ekonomickou lokalizaci v éře ekonomické globalizace?

Druhou rovinu představuje vlastní obsah knížky, která nám poskytuje určitý funkční model, sice z jiné doby, ale z naší vlastní země, který by mohl pomoci některé tyto otázky zodpovědět či alespoň nauknout.

Jednou z nich je právě otázka prosperity a bohatství. Co to vlastně je – prosperita, bohatství? Podle neoklasické ekonomické teorie je to – zjednodušeně

¹² Viz podkapitolku *Postoj sedláků k družstvům*, tamtéž

¹³ *Už doma jsem veřejně hájil, že naše demokracie politická musí být postupně doplňována demokracií hospodářskou a sociální, a jako jeden z vedoucích mužů zemědělského družstevnictví a předseda obilního monopolu jsem to také v praxi prováděl. Práce v tomto směru byla blízka mému myšlení a mému srdci.* (str. 109 druhého dílu *Politických vzpomínek*, vydání z r. 1994)

řečeno – množství zboží a služeb, které se v určité zemi vyprodukuje a spotřebují za určitý rok – míněno je ovšem to zboží a ty služby, které jsou získány za peníze. Čím více se toho vyprodukuje, tím více si obyvatelé dané země mezi sebou rozdělí peněz a tím více si toho mohou koupit. Naproti tomu, kdykoliv se na přednáškách zeptám studentů, co je bohatství, dostanu z ekonomického hlediska velmi zvláštní odpovědi. Dozvídám se, že bohatství jsou peníze, ale také příroda a její zdroje, lidské vztahy, láska, rodina a děti, vnitřní spokojenost ... V další diskusi pak někdy dospějeme k tomu, že jeden druh bohatství – ten materiální – může požírat ony další. Ty se sice dají hůře spočítat, ale možná jsou důležitější. Jak z toho ven?

Osvícenější ekonomové někdy zahrnují pod skutečné bohatství nejen produkty a služby, které se vyprodukuje a spotřebují, ale i tak zvaný kapitál, který jejich produkci umožňuje. Sem zahrnují nejen kapitál finanční a tzv. fixní (budovy, stroje), ale i kapitál přírodní, někdy také sociální a dokonce kulturní. Kapitál je něco, z čeho bychom měli brát jen tolik, aby se jeho zásoba netenčila. Ideální je, dokážeme-li jej rozhojňovat. Přírodní kapitál – to jsou lesy, půda, voda, ale také ropa atd. Kulturní kapitál zahrnuje specifika dané kultury a sociální kapitál – to jsou lidské schopnosti, dovednosti, místní paměť a vzájemná důvěra a kvalita vztahů ve společenství.

Podíváme-li se na systém zemědělského družstevnictví, můžeme se zeptat, jaký typ prosperity umožňoval: bylo to pouze rozhojňování produktů a zisků z nich, nebo i kapitálů?

Domnívám se, že zcela určitě i kapitálů. Díky družstvům měli rolníci vlastní sklady, mlýny a dokonce továrny – fixní kapitál. Kampeličky jim pomohly mobilizovat jejich finanční kapitál, využitelný např. k zakoupení půdy - přírodního kapitálu. Do sféry přírodního kapitálu by asi spadala i výsadba stromů a zakládání rybníků. Co se týče práce skladištních družstev na selekci druhů a na standardizaci produktů, zde jsem na rozpacích, zda se jednalo o rozhojňování přírodního kapitálu, neboť tyto procesy mohly vyřazovat místní, tzv. krajové odrůdy, obsahující cenný genetický materiál. Zemědělská družstva však zcela jistě rozhojňovala kapitál sociální. Už tím, že pomohla sedlákům modernizovat hospodářství, aniž zkrachovali. Svépomocné aktivity rozvíjely jejich organizační dovednosti a finanční znalosti a návyky, posilovaly jejich morální vlastnosti, sebedůvěru i vzájemnou důvěru. Mohli bychom směle hovořit o rozvoji občanské společnosti na československém venkově.

Srovnajme na okamžik takto košaté bohatství s bohatstvím, které tvoří (či které požívá) nově postavený hypermarket – anebo korejská automobilka.

Ale pojďme dál. Jak můžeme ideje venkovského družstevnictví aplikovat dnes? K odpovědi na tuto otázku se musíme vrátit k družstvům, která existovala ve čtyřicátých letech v západní Evropě. V zemích, jako je Itálie, Belgie, Dánsko

a dalších existovalo silné družstevní hnutí, které nebylo zničeno komunistickou totalitou. Co se s těmito družstvy stalo? Některá rostla a vzkvétala, snažila se konkurovat soukromým podnikům, posilovala roli svých střešových organizací... a nakonec pozapomněla na své družstevní ideály, odcizila se členům, a dnes jsou z nich komerční společnosti, anebo družstva jen podle jména. Současně vznikala a vznikají dosud nové malé družstevní organizace s nejrůznějšími cíli. Během svého pobytu v Británii jsem se setkala s družstvem architektů, s družstevním nakladatelstvím, s družstevní telefonní společností, s družstvem, které vlastnilo dvě biodynamické farmy a s družstvem místních lidí, kteří vlastnili jediný obchod v malé skotské obci. A s mnohými dalšími. Od sedmdesátých let také v Evropě nastává renesance etického finančnictví, které má mnoho odnoží.¹⁴ Etické finančnictví, ať již klientského nebo svépomocného typu, často poskytuje úvěry, které mají za cíl pomoci realizovat nějaký smysluplný cíl: stavbu větrné elektrárny, opravu školy, nebo třeba stavbu místních malých jatek, které umožní zemědělcům zhodnotit svou produkci a omezit závislost na překupnících. V Británii jsem hovořila se zástupci úvěrního družstva (credit union), které fungovalo velmi podobně, jako naše předválečné kempeličky. Nemělo placené zaměstnance a dokonce ani kancelář. Vklady se přijímaly jednou týdně v místní knihovně. Členové představenstva však byli dobře proškolení a legislativa, jako u našich předválečných kempelíček, byla dobře promyšlená.¹⁵

Na západě jsou i družstva, která mají kořeny v devatenáctém století, ale družstevním ideálům se neodcizila: peníze pro ně nejsou jen cílem, ale také prostředkem. Příkladem může být svaz družstevních prodejen v Oxfordu (Oxford, Swindon and Gloucester Co-operative Society), sdružující mj. téměř stovku místních, často vesnických prodejen potravin, z nichž většina vznikla kdysi jako samostatná spotřební družstva. Organizace se snaží na nátlak svých členů nakupovat místní potraviny místních producentů, přičemž důvody jsou především environmentální, ale i zdravotní. Hnutí **local food**, tedy podporující prodej a spotřebu místně vyrobených potravin v místě, je v Británii velmi silné. Impuls k němu dala série potravních skandálů v devadesátých letech, kdy řada lidí onemocněla a někteří zemřeli po požití potravin z průmyslového zemědělství. Od té doby tu klíčí a sílí myšlenka důležitosti adresnosti potravin: pokud je producent místní a znám ho, mohu si ověřit, jak své plodiny pěstuje a čím krmí svá zvířata. On mě také zná. Je pak menší šance, že mě otráví... Myšlenka **local food** má blízko k myšlence potravní bezpečnosti: Potraviny nejsou zbožím jako každé jiné. Jsou základem přežití nás všech. Měli bychom se tedy starat, abychom měli

¹⁴ viz např. webové stránky sdružení Inaise (www.inaise.org)

¹⁵ Hlavní příčinou krachu tzv. kempelíček u nás v 90. letech byla nedostatečná legislativa. V současné době je velmi těžké založit v České republice úvěrní družstvo, protože legislativa, vycházející z evropské bankovní direktivy, je naopak příliš přísná (požadavek 30 milionů Kč základního jmění apod.) Země, jako je Británie či Polsko, si včas vyjednaly výjimkou z evropské bankovní direktivy pro svá úvěrní družstva.

svého producenta někde blízko, a v ideálním případě takového, který by nás uživil, i kdyby se zavřely ropné kohoutky. Zde se již vracíme k ekonomickému principu **lokalizace**, jak jej prosazuje Richard Douthwaite a mnoho dalších myslitelů. Mezi ně můžeme počítat v určitém smyslu i Ladislava Feierabenda, který cítil význam potravní soběstačnosti pro národní nezávislost a sebevědomí. Úvěrní družstva, která recyklují úspory v místě, jsou příkladem jiného důležitého druhu ekonomické lokalizace – lokalizace finančního kapitálu.

S lokalizací souvisí i další stěžejní princip, princip **vzájemné pomoci a svépomoci**. V základní myšlence, že by chudí neměli čekat na bohaté, až jim pomohou, ale spojit své síly a vyrábět pro sebe navzájem, tkví původní význam slova **socialismus**, které bylo až později úspěšně kolonizováno marxistickými koncepty státního vlastnictví a třídního boje. Myšlenka vzájemné pomoci, jak upozorňuje Feierabend, vychází z ideálu spolupráce, nikoliv konfliktu:

Družstevní principy a metody vyžadují svobodu jednotlivce a možnost autonomního jednání. Jsou založeny na pochopení, nikoliv nenávisti, na toleranci, nikoliv agresi, na vzájemné pomoci, nikoliv donucování. Připomíná, že tyto ideály svépomoci zdola jsou staré a nezničitelné. Dnes se znovu objevují všude tam, kde se hovoří o komunitním rozvoji, místním strategickém plánování, Agendě 21... a také tam, kde se hovoří o tzv. třetím sektoru, občanské společnosti, sociální ekonomice a sociálním podnikání.

Sociální ekonomika (social economy) je pojem, který k nám přichází v novém tisíciletí z Evropské unie. Zahrnuje všechny organizace, na které ekonomické učebnice zapomněly, ale které přesto plní ve společnosti stěžejní funkce: občanská sdružení, nadace, obecně prospěšné společnosti - a také družstva. V Británii se častěji objevuje pojem sociální podnikání (social enterprise)¹⁶. Sem spadají organizace, které alespoň část svých příjmů získávají hospodářskou činností, které jsou demokraticky řízeny a které mají jiné, než jen úzce ekonomické cíle. Často se hovoří o tzv. trojím zisku¹⁷: ekonomickém, ale i sociálním a ekologickém. I mezi britskými **social enterprise** najdeme, jak jinak, družstva. Výborné je, že se o sociální ekonomiku a o její vztah k historickým i současným družstvům u nás začíná zajímat i akademická obec¹⁸.

V evropském pojetí je sociální ekonomika a sociální podnikání chápáno různě. Je zajímavé, že většina těch, kteří se v EU problematikou zabývají, akceptují bez otazníků neoliberalní paradigma s jeho důrazem na ekonomický růst a „volnou interakci ekonomických sil“. Úkolem sociální ekonomiky v tomto

16 Ve Francii se často užívá pojem économie solidaire – ekonomika solidarity

17 *triple bottom line*

18 Viz např. Dohnalová, M., 2006: Sociální ekonomika v evropském kontextu. Nadace Universitas, Brno a Hunčová, M., 2004:

Ekonomický rozměr občanské společnosti Univerzita J.E. Purkyně, Ústí n. L. Přesto se domnívám, vzhledem k obrovskému „poli neoranému“, které tu ještě zbývá, že bychom ti z nás, kteří máme vztah k určitému koutu české a moravské vlasti, mohli uplatnit principy svépomoci a v kooperaci s místními obcemi i úřady, kronikáři a pamětníky se pokusit zjistit co nejvíce o vlastní venkovské družstevní minulosti, než ji čas pohltí skutečně nenávratně.

pojetí je tzv. sociální inkluze: ti, kdo v konkurenčním boji podlehnou a ocitnou se v řadách nezaměstnaných, případně nemají od začátku příliš velkou šanci, protože trpí nějakým postižením, patří k minoritě apod., se uchylí pod ochranná křídla sociální ekonomiky. Pracují pak třeba v chráněné dílně či v jiném podniku, který je cíleně zaměstnává a poskytuje jim komunitu, jejíž se mohou cítit součástí. Sociální ekonomika tak mimo jiné zčásti supluje roli státu, který v západních zemích ustupuje ze svých sociálních funkcí.

Menšina praktiků a teoretiků ve sféře sociálního podnikání a sociální ekonomiky jde dál. Na převládající ekonomický model hledí kriticky, jasně vidí jeho širší problematický kontext. Jejich cílem není zahrnout ty, kdo vyčnívají, do převládajícího ekonomického systému. Namísto toho se pokouší, nenásilně a zdola, nabídnout alternativu - ekonomický systém přátelský k přírodě i k lidem, který by nebyl závislý na trvalém ekonomickém růstu, a hledal by cesty k potravinové a energetické bezpečnosti i ekonomické demokracii. Finanční cíle by v tomto systému byly rovnocenné cílům sociálním a environmentálním, peníze by se proměnily z pána ve služebníka. Možná se mýlím, ale cítím, že Ladislav Feierabend by plul na této druhé lodi s námi.

Dosud nepublikovaná delší verze.

V Ostrolovském Újezdě, 11. 3. 2007

Vydavatel:

**Ekumenická
akademie**

Ekumenická akademie Praha
Sokolovská 50
186 00 Praha 8
Tel./fax: +420 272 737 077
www.ekumakad.cz

Grafická úprava:

PLANB

Vytlačeno na certifikovaném papíře
FSC (Forest Stewardship Council)
www.fsc.org

Rok vydání: 2015

ISBN 978-80-87661-15-4

ISBN 978-80-87661-15-4

9 788087 661154 >

Vytisknuto na certifikovanem papire
FSC (Forest Stewardship Council)
www.fsc.org